

სსიპ - ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო
უნივერსიტეტი სოციალურ და პოლიტიკურ მეცნიერებათა ფაკულტეტი
პოლიტიკის მეცნიერება

ლევან ბურდული

სამხრეთ კავკასიის ქვეყნების დამოუკიდებლობის აღდგენის
აქტების (1990-1991 წწ.) შედარებითი ანალიზი

ნაშრომი შესრულებულია პოლიტიკის მეცნიერების ბაკალავრის
აკადემიური ხარისხის მოსაპოვებლად

ხელმძღვანელი: მალხაზ მაცაბერიძე

პოლიტიკის მეცნიერებათა დოქტორი

პროფესორი

თბილისი

2026

ანოტაცია

ნაშრომი ეხება სამხრეთ კავკასიის რესპუბლიკების მიერ 1990 და 1991 წლებში დამოუკიდებლობის აღდგენის პროცესსა და ახალი წესრიგის ლეგიტიმაციის სტრატეგიებს. ტექსტის მთავარი მიზანია იმ მექანიზმების დადგენა, რომლებითაც სახელმწიფოებმა საბჭოთა მემკვიდრეობა უარყვეს და 1918 და 1921 წლების პირველი რესპუბლიკების სამართალმემკვიდრეობა აღადგინეს. მიზნის მისაღწევად თვისებრივი მეთოდოლოგიით შესწავლილია სამივე ქვეყნის დამოუკიდებლობის აქტები და დეკლარაციები. მიგნებებმა აჩვენა, რომ მიუხედავად საერთო ტოტალიტარული წარსულისა, რეგიონის სახელმწიფოებმა სეცესიის განსხვავებული ტრაექტორიები აირჩიეს. საქართველომ მოახდინა 1918 წლის რესპუბლიკის სრული იურიდიული რესტიტუცია და ახალი იდენტობა ისტორიული ტრავმების პოლიტიზებაზე დააფუძნა. აზერბაიჯანმაც მემკვიდრეობის აღდგენა აირჩია, თუმცა ძველი ელიტების გადარჩენის პრაგმატული მიზნით. სომხეთმა კი მოქმედი საბჭოთა კანონმდებლობის ფარგლებში ეტაპობრივი თვითგამორკვევისა და ტერიტორიული კონსოლიდაციის გზა არჩია. საბოლოოდ დასტურდება, რომ ეს დოკუმენტები მძლავრი იდეოლოგიური მანიფესტებია, რომლებმაც ტოტალიტარული სივრციდან სამართლებრივი გამოსვლა და ახალი წესრიგი უზრუნველყვეს. საკვანძო სიტყვებია: პოლიტიკური ლეგიტიმაცია, სეცესია, სახელმწიფოებრივი უწყვეტობა, კოლექტიური მეხსიერება და დამფუძნებელი აქტები.

სარჩევი

შესავალი.....	4
თავი 1. სამართლებრივი უწყვეტობა და მემკვიდრეობითობის აღდგენა.	11
1.1 საქართველოს გამოცდილება.....	11
1.2. აზერბაიჯანის გამოცდილება (ადრ-ის მემკვიდრეობა)	14
1.3. სომხეთის კონტრასტული მიდგომა (ახალი სამართლებრივი ათვლის წერტილი).....	17

თავი 2. სეცესიის სტრატეგიები და ეტაპობრივი თვითგამორკვევა.....	20
2.1 საბჭოთა სივრციდან სამართლებრივი გამიჯვნა და სახელმწიფოებრიობის აღდგენის მექანიზმები საქართველოში	21
2.2 საბჭოთა სივრციდან გასვლის მექანიზმები აზერბაიჯანში	24
2.3 საბჭოთა სივრციდან გასვლის მექანიზმები სომხეთში	27
თავი 3. კოლექტიური მეხსიერება და იდეოლოგიური ნარატივები დამფუძნებელ აქტებში.....	33
3.1 ისტორიული ტრავმის პოლიტიზება და ახალი ეროვნული იდენტობის ფორმირება საქართველოში.....	34
3.2 ელიტების ტრანსფორმაცია და პირველი რესპუბლიკის მემკვიდრეობის ინსტრუმენტალიზაცია აზერბაიჯანში	37
3.3 პრაგმატული სეცესია და ეროვნული კონსოლიდაცია სომხეთის მაგალითზე	40
დასკვნა	44
გამოყენებული ლიტერატურა.....	46
დანართი	50

შესავალი

XX საუკუნის 90-იანი წლების დასაწყისში საბჭოთა კავშირის დაშლა არა მხოლოდ მასშტაბური გეოპოლიტიკური ძვრა, არამედ ახალი სახელმწიფოების პოლიტიკური და სამართლებრივი ლეგიტიმაციის უპრეცედენტო გამოწვევა იყო. ამ პერიოდში, პოსტსაბჭოთა სივრცეში წარმოქმნილმა სუბიექტებმა საკუთარი სახელმწიფოებრივი იდენტობისა და ინსტიტუციური ფუნდამენტის ფორმირება დაიწყეს, რაც სხვადასხვა პოლიტიკური სტრატეგიით წარიმართა. მიუხედავად საერთო 70-წლიანი ტოტალიტარული მემკვიდრეობისა, საქართველომ, სომხეთმა და აზერბაიჯანმა პოლიტიკური ტრანზიციის განსხვავებული ტრაექტორიები აირჩიეს. ეს პროცესი წარიმართა მწვავე შიდაპოლიტიკური კრიზისებისა და ეთნო-ტერიტორიული კონფლიქტების ფონზე, რამაც თითოეული ქვეყნის სახელმწიფოებრივი მშენებლობის პროცესს სპეციფიკური და რთული ხასიათი შესძინა. 1990-1991 წლებში მიღებული დამოუკიდებლობის აღდგენის აქტები და დეკლარაციები არ წარმოადგენს მხოლოდ ფორმალურ ისტორიულ დოკუმენტებს; ისინი ახალი სახელმწიფოების დამფუძნებელი პოლიტიკური ტექსტებია. სწორედ ამ აქტებში აისახა ის იდეოლოგიური სტრატეგიები, რომლებითაც სამივე ერმა სცადა საკუთარი სუვერენიტეტის სამართლებრივი გამართლება, იქნებოდა ეს საბჭოთა პერიოდის რადიკალური უარყოფა და 1918-1920 წლების პირველი რესპუბლიკების უწყვეტობის (სამართალმემკვიდრეობის) აღდგენა, თუ ეტაპობრივი გამოყოფისა და თვითგამორკვევის გზა. ამ დოკუმენტებმა ერთგვარი პრეცედენტი შექმნა, რომელმაც განსაზღვრა მათი დამოკიდებულება წარსულთან და საფუძველი ჩაუყარა მომავალ კონსტიტუციურ წესრიგს. სამხრეთ კავკასიის ქვეყნების დამოუკიდებლობის აღდგენის აქტების შედარებითი ანალიზი გვაძლევს საშუალებას, დავინახოთ, როგორ ყალიბდებოდა ეროვნული ნარატივები და იქმნებოდა პოლიტიკური ლეგიტიმაციის მექანიზმები რთულ გარდამავალ პერიოდში. ამ ტექსტების სამართლებრივი და პოლიტიკური დისკურსის შესწავლა გვებმარება, უკეთ გავიგოთ ის ფუნდამენტური

განსხვავებები და მსგავსებები, რომლებმაც მნიშვნელოვანწილად განსაზღვრეს რეგიონის სახელმწიფოების თანამედროვე პოლიტიკური კულტურა.

კვლევის მიზანი:

იმ სამართლებრივი და იდეოლოგიური სტრატეგიების დადგენა, რომელთა მეშვეობითაც მოხდა ახალი სახელმწიფოებრივი ლეგიტიმაციის მოპოვება, კონსტიტუციური საფუძვლების განსაზღვრა და 1918-1921 წლების პირველი რესპუბლიკების სამართალმემკვიდრეობის რეალიზება.

კვლევის ამოცანები:

1. საბჭოთა კავშირის დაშლის პერიოდში სამხრეთ კავკასიაში არსებული პოლიტიკური გარემოსა და ტრანზიციის სპეციფიკის მიმოხილვა.
2. სამივე ქვეყნის დამოუკიდებლობის აღდგენის აქტის/დეკლარაციის პირველწყაროების შესწავლა და მათში არსებული ძირითადი სამართლებრივი თუ იდეოლოგიური ნარატივების იდენტიფიცირება.
3. დამოუკიდებლობის აქტებში გამოყენებული სტრატეგიების (მაგალითად წარსულთან რადიკალური გაწყვეტა თუ ეტაპობრივი გამოყოფა) შედარება და ძირითადი მსგავსება-განსხვავებების გამოვლენა.
4. აღნიშნული დოკუმენტების გავლენის წარმოჩენა სამივე სახელმწიფოს შემდგომ პოლიტიკურ და კონსტიტუციურ განვითარებაზე.

საკვლევი კითხვები:

1. რატომ აირჩიეს საერთო საბჭოთა წარსულის მქონე სამხრეთ კავკასიის ქვეყნებმა დამოუკიდებლობის ლეგიტიმაციის რადიკალურად განსხვავებული სტრატეგიები და როგორ აისახა ეს 1990-1991 წლების დამფუძნებელ აქტებში?
2. რა როლი შეასრულა პირველი რესპუბლიკების ისტორიულმა მეხსიერებამ ახალი სახელმწიფოებრივი წესრიგის ფორმირებაში და რატომ თქვა უარი სომხეთმა

(საქართველოსა და აზერბაიჯანისგან განსხვავებით) ამ სამართალმემკვიდრეობის ინსტრუმენტალიზაციაზე?

დაშვებები:

1. 1990-91 წლების დამოუკიდებლობის აქტები სამივე სახელმწიფოში მიზნად ისახავდა არა ახალი სუბიექტის შექმნას, არამედ 1918 წლის რესპუბლიკების სამართლებრივი მემკვიდრეობისა და დაკარგული ლეგიტიმაციის აღდგენას.
2. მიუხედავად საერთო საბჭოთა წარსულისა, 1990-91 წლების აქტების სამართლებრივი ბუნება სამივე ქვეყანაში მკვეთრად ინდივიდუალურია, რაც პირდაპირ განპირობებულია 1918 წლის დამოუკიდებლობის აქტების სპეციფიკითა და მაშინდელი პოლიტიკური კონტექსტით.

ოპერაციონალიზაცია და კონცეპტუალიზაცია:

კვლევაში გამოყოფილია სამი მთავარი ცვლადი: სამართლებრივი უწყვეტობა, სეცესია და ლეგიტიმაციის წყარო:

სამართლებრივი უწყვეტობა კონცეპტუალურად გულისხმობს ძველი სახელმწიფოს იურიდიულ გაგრძელებას. პირველად ტექსტებში მისი ოპერაციონალიზაცია ხდება დამოუკიდებლობის „აღდგენის“ დეკლარირებითა და 1918 წლის აქტების პირდაპირი მოხსენიებით.

სეცესია (ეტაპობრივი თვითგამორკვევა) განიმარტება, როგორც არსებული სუბიექტისგან (სსრკ) გამოყოფა და ახალი სახელმწიფოს შექმნა. მისი ოპერაციონალიზაცია იზომება დოკუმენტებში მოქმედ საბჭოთა კანონმდებლობასა და რეფერენდუმის მექანიზმებზე აპელირებით.

ლეგიტიმაციის წყარო წარმოადგენს დამოუკიდებლობის გამამართლებელ იდეოლოგიურ ნარატივს. ეს ცვლადი დამფუძნებელი აქტების პრეამბულებში

ოპერაციონალიზდება იმის მიხედვით, არის თუ არა ტექსტში მოხსენიებული ისტორიული ტრავმები, ერის გადარჩენის მოტივები და ეროვნული სიმბოლოები.

კვლევის მეთოდოლოგია

ნაშრომი ეფუძნება თვისებრივი კვლევის მეთოდს. დასახული მიზნებისა და ამოცანების მისაღწევად, კვლევაში გამოყენებულია დოკუმენტების ანალიზი. ასევე სიღრმისეული ინტერვიუ ჩატარდა ორ ანონიმურ ექსპერტთან. ექსპერტი №1 არის ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის ასოცირებული პროფესორი, ხოლო ექსპერტი №2 გახლავთ ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის სოციალურ და პოლიტიკურ მეცნიერებათა ფაკულტეტის ასოცირებული პროფესორი. აღნიშნული მეთოდების მეშვეობით, ნაშრომში გაანალიზებულია საქართველოს, აზერბაიჯანისა და სომხეთის 1990-1991 წლების დამოუკიდებლობის აქტები. კერძოდ, განხორციელდა ამ დამფუძნებელი დოკუმენტების შინაარსისა და სამართლებრივი ბუნების სიღრმისეული შესწავლა, რისთვისაც, პირველად წყაროებთან ერთად, პროცესში დამუშავდა შესაბამისი ქართული და უცხოური სამეცნიერო ლიტერატურა.

შერჩევა:

კვლევა ეფუძნება არაალბათურ, მიზნობრივ შერჩევას. საკვლევ ობიექტებად განისაზღვრა საქართველო, სომხეთი და აზერბაიჯანი, ქვეყნები, რომლებიც საერთო საბჭოთა მემკვიდრეობის გამო ჰომოგენურ ჯგუფს წარმოადგენენ, თუმცა დამოუკიდებლობის ფორმირებისას განსხვავებული პოლიტიკურ-სამართლებრივი სტრატეგიები აირჩიეს.

თეორიული ჩარჩო:

პოლიტიკური ლეგიტიმაციის თეორიის პრიზმაში ფასდება ის მექანიზმები და ნარატივები, რომლებითაც გარდამავალ ეტაპზე მყოფმა სახელმწიფოებმა საკუთარი

სუვერენიტეტის გამართლება სცადეს. სეიმურ მარტინ ლიპსეტის კლასიკური განმარტების თანახმად, ლეგიტიმაცია გულისხმობს პოლიტიკური სისტემის უნარს, შექმნას და შეინარჩუნოს საზოგადოების რწმენა იმის შესახებ, რომ არსებული პოლიტიკური ინსტიტუტები და გადაწყვეტილებები ყველაზე მეტად შეესაბამება საზოგადოების ფუნდამენტურ ინტერესებს (Lipset, 1959, გვ. 86). აღნიშნული თეორია იძლევა იმის ახსნის შესაძლებლობას, თუ რა იდეოლოგიურ ფუნდამენტზე დაშენდა ახალი სახელმწიფოებრივი წესრიგი საბჭოთა სისტემის ნგრევის პარალელურად და როგორ იქნა გამოყენებული პირველი რესპუბლიკების ისტორიული ხსოვნა ამ ლეგიტიმაციის მოსაპოვებლად.

მეორე მხრივ, სახელმწიფოს უწყვეტობის თეორიის გამოყენება ხელს უწყობს დამოუკიდებლობის აქტების სამართლებრივი მხარის ანალიზს. საერთაშორისო სამართლისა და პოსტსაბჭოთა სივრცის მკვლევრის, რეინ მიულერსონის მიხედვით, საბჭოთა კავშირის დაშლისას ფუნდამენტური იურიდიული სხვაობა არსებობდა სუფთა ფურცლიდან შექმნილ ახალ სახელმწიფოებსა და იმ სუბიექტებს შორის, რომლებმაც უარი თქვეს სსრკ-ს სამართალმემკვიდრეობაზე და საკუთარი სტატუსი უკანონო ანექსიამდე არსებული სახელმწიფოების (1918-1921 წლების რესპუბლიკების) იურიდიულ გაგრძელებად, ანუ უწყვეტობად გამოაცხადეს (Müllerson, 1993, გვ. 475-476). ამ მიდგომის მეშვეობით ხორციელდება იმის იდენტიფიცირება, თუ რომელმა სახელმწიფომ აირჩია წარსულთან სამართლებრივ-პოლიტიკური კავშირის აღდგენა და რომელმა მიანიჭა უპირატესობა ეტაპობრივი გამოყოფის სტრატეგიას.

აღნიშნულ ორ ძირითად კონცეფციასთან ერთად, კვლევის თეორიულ საყრდენს წარმოადგენს ტრანზიციული კონსტიტუციონალიზმის თეორიაც. მკვლევარ რუთი ტეიტელის მიხედვით, პოსტკომუნისტური ტრანზიციის პირობებში სამართალსა და კონსტიტუციონალიზმს სრულიად განსხვავებული, ორმაგი ფუნქცია აკისრია: ის ერთდროულად ემიჯნება წარსულის ტოტალიტარულ, ფასადურ სისტემას და აფუძნებს მომავლის ლეგიტიმურ წესრიგს (Teitel, 1994, გვ. 168-169). ამ თეორიის თანახმად, გარდამავალ ეტაპზე, სანამ ახლადშექმნილი სახელმწიფოები სრულფასოვან კონსტიტუციებს მიიღებენ, სწორედ პირველადი დამფუძნებელი აქტები და დეკლარაციები

ასრულებენ პრე-კონსტიტუციური დოკუმენტების როლს. ისინი უზრუნველყოფენ არა მხოლოდ ძველი სივრციდან პოლიტიკურ სეცესიას, არამედ ახალი ინსტიტუციური ფუნდამენტის შექმნას. აღნიშნული თეორიის გამოყენება იძლევა იმის ახსნის შესაძლებლობას, თუ როგორ იქცა სამხრეთ კავკასიის ქვეყნების 1990-1991 წლების დამოუკიდებლობის აღდგენის აქტები ახალი, სუვერენული სახელმწიფოების კონსტიტუციურ საყრდენად.

ლიტერატურის მიმოხილვა:

სამხრეთ კავკასიის ქვეყნების დამოუკიდებლობის მოპოვებისა და პოსტსაბჭოთა ტრანზიციის პროცესი მრავალი ადგილობრივი თუ დასავლელი მკვლევრის შესწავლის საგანი გამხდარა. არსებული აკადემიური ლიტერატურა, რომელიც პირდაპირ ან ირიბად ეხება 1990-იანი წლების დასაწყისის პოლიტიკურ-სამართლებრივ ძვრებს, პირობითად სამ ძირითად მიმართულებად შეიძლება დაიყოს: რეგიონული და ისტორიული კონტექსტის ზოგადი ანალიზი, სახელმწიფოებრივი უწყვეტობისა და სეცესიის სამართლებრივი ასპექტები და ეროვნული ნარატივებისა თუ ისტორიული მეხსიერების როლი ახალი სახელმწიფოების ფორმირებაში.

ფართო რეგიონული სურათისა და ეთნოპოლიტიკური ფონის გასაანალიზებლად ფუნდამენტურ მნიშვნელობას ატარებს სვანტე კორნელის შრომები. კორნელი დეტალურად აღწერს იმ სპეციფიკურ სასტარტო პირობებს, რომლებშიც საქართველოს, სომხეთსა და აზერბაიჯანს მოუწიათ საბჭოთა იმპერიიდან გამოსვლა (Cornell, 2001). აღნიშნულ ისტორიულ და პოლიტიკურ გარემოს კიდევ უფრო აზუსტებს ტომას დე ვაალი, რომელიც საბჭოთა ერის დასასრულის აღწერისას ხაზს უსვამს სამივე რესპუბლიკის განსხვავებულ მიდგომებს დამოუკიდებლობის იდეისადმი (De Waal, 2010).

რაც შეეხება უშუალოდ დამოუკიდებლობის გამოცხადების სამართლებრივ და თეორიულ მხარეს, აკადემიურ წრეებში ფართოდ არის განხილული სეცესიისა და სახელმწიფოებრივი უწყვეტობის დილემა. რეინ მიულერსონი თავის ნაშრომში მიჯნავს

ყოფილი საბჭოთა რესპუბლიკების მიერ არჩეულ იურიდიულ გზებს. ის განმარტავს იმ ფუნდამენტურ სხვაობას, რაც არსებობს საერთაშორისო სამართლის მიხედვით ახალი სახელმწიფოს შექმნასა და უკანონო ანექსიამდე არსებული სუბიექტის სამართალმემკვიდრეობის აღდგენას შორის (Müllerson, 1993). მიუღერსონის ამ თეორიულ ანალიზს იდეალურად ეხმიანება საქართველოსა და აზერბაიჯანის შემთხვევების უახლესი კვლევები. ლევან კაპიტანოვის ნაშრომი (2019) უშუალოდ ანალიზებს საქართველოს 1991 წლის 9 აპრილის აქტს და ხაზს უსვამს, რომ ამ დოკუმენტით სრულად დადასტურდა საქართველოს რესპუბლიკის, როგორც 1918-1921 წლების სახელმწიფოს სამართალმემკვიდრის სტატუსი. ანალოგიურ სამართლებრივ ტრაექტორიაზე მიუთითებს აზერბაიჯანის შემთხვევაც. მაგალითად, არენ მელიქიანისა და სხვების (Melikyan და სხვ., 2018) კვლევაში ნათლად არის ნაჩვენები, რომ აზერბაიჯანის კონსტიტუციურმა აქტმა 1920 წლის გასაბჭოება ცალსახად შეაფასა როგორც ოკუპაცია და ახალი სახელმწიფო 1918 წლის „აზერბაიჯანის დემოკრატიული რესპუბლიკის“ იურიდიულ გაგრძელებად გამოაცხადა.

მათგან განსხვავებით, სომხეთმა სრულიად სხვა სამართლებრივ გზას მიმართა. ანტონიო კასესეს მიხედვით ამას ქვია ხალხთა ეტაპობრივი თვითგამორკვევის სტრატეგია (Cassese, 1995). სომხური ანალიტიკური პლატფორმის, EVN Report-ის (Tatikyan, 2025) კვლევის თანახმად, მიუხედავად 1990 წლის დეკლარაციაში არსებული ძლიერი ეროვნული ნარატივებისა, წმინდა იურიდიული თვალსაზრისით, სომხეთმა თავი საბჭოთა სომხეთის სამართალმემკვიდრედ დატოვა და არა 1918 წლის პირველი რესპუბლიკის გაგრძელებად. ეს ფაქტი კიდევ უფრო ამყარებს მოსაზრებას სამი რესპუბლიკის მიერ არჩეული სამართლებრივი სტრატეგიების ინდივიდუალურობის შესახებ.

გარდა წმინდა პოლიტიკური და სამართლებრივი ასპექტებისა, ტოტალიტარული რეჟიმის ნგრევისა და ახალი პოლიტიკური წესრიგის ფორმირების პროცესში საზოგადოებებს დასჭირდათ წარსულის ხელახალი გადაფასება. ამ კუთხით საყურადღებოა იან ასმანის კოლექტიური მუხსიერების თეორიული პერსპექტივა (Assmann, 1995).

თავი 1. სამართლებრივი უწყვეტობა და მემკვიდრეობითობის აღდგენა.

საბჭოთა კავშირის დაშლისა და ტოტალიტარული სისტემის რღვევასთან ერთად, სამხრეთ კავკასიის რესპუბლიკების წინაშე დადგა ახალი პოლიტიკურ-სამართლებრივი წესრიგის ფორმირების აუცილებლობა. არსებულმა საბჭოთა საკონსტიტუციო მოდელმა სრულად ამოწურა თავი და გამოავლინა ლოგიკური უკმარისობა დამოუკიდებელი, ეროვნული ლეგიტიმაციის უზრუნველყოფის პროცესში. შესაბამისად, ახალი სახელმწიფოებრივი ფუნდამენტის ძიება წარიმართა არა ახალი იურიდიული სუბიექტების შექმნის, არამედ არსებული რეალობის ტრანსფორმაციისა თუ ისტორიული უწყვეტობის უზრუნველყოფის გზით. მიუხედავად საერთო მიზნისა, დამოუკიდებლობის ლეგიტიმაციის პროცესში სამივე რესპუბლიკამ განსხვავებული სტრატეგია აირჩია: საქართველომ და აზერბაიჯანმა წარსულს მიმართეს და დაეყრდნენ 1918 წელს დაარსებულ დემოკრატიულ რესპუბლიკებს, რათა ხაზი გაესვათ თავიანთი სამართალმემკვიდრეობისთვის, ხოლო სომხეთმა რადიკალურად განსხვავებული, პრაგმატული გზა აირჩია და მოქმედ საბჭოთა ინსტიტუციურ ბაზას დაეყრდნო. სწორედ ეს მსგავსება-განსხვავებები ხდის მათ სიღრმისეულ გამოკვლევას საინტერესოს.

1.1 საქართველოს გამოცდილება

1991 წლის 9 აპრილის საქართველოს უზენაესმა საბჭომ მიიღო სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის აღდგენის აქტი. საყურადღებოა ის ფაქტი, რომ ქვეყანაში არსებული ეროვნული ძალები სხვადასხვა არგუმენტების მოშველიებით ცდილობდნენ დაემტკიცებინათ რატომ იყო ქვეყანაში არსებული სამართლებრივი უწყვეტობის აღდგენის მცდელობა ლეგიტიმური. სწორედ აქ შემოდის ცხრა დღით ადრე 1991 წლის 31 მარტს ჩატარებული რეფერენდუმის კითხვა: „თანახმა ხართ თუ არა, აღდგეს საქართველოს სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობა 1918 წლის 26 მაისის დამოუკიდებლობის აქტის საფუძველზე?“ (საქართველოს ეროვნული ბიბლიოთეკა, 2023). ეს მოვლენა შეიძლება

განიმარტოს ეროვნული ძალების მცდელობად, რომ ისინი არ ითხოვენ დამოუკიდებლობას როგორც ახალი პოსტ საბჭოთა წარმონაქმნი, არამედ ახსენებენ მოსახლეობას და სხვა ქვეყნებს, საქართველოს სახელმწიფოს ისტორიულ წინამორბედზე, რომელმაც განვითარებული მძიმე მოვლენების გამო ზემოთ ხსენებული სამართლებრივი უწყვეტობა განიცადა. აღსანიშნავია ისიც, რომ 1990-იანების დამდეგს საბჭოთა კავშირი თავისი აღსასრულის ფაზაში შედიოდა, რის გამოც სხვადასხვა მოკავშირე რესპუბლიკებში დამოუკიდებლობისკენ სწრაფვა გააქტიურდა. საქართველოში განვითარებული მოვლენები შეიძლება ჩაითვალოს, როგორც მყისიერი მოქმედებები სამართლებრივი უწყვეტობის აღდგენისთვის, მართალია ქვეყანაში არ სუფევდა დამოუკიდებლობის აღდგენის საერთო ხედვა, თუმცა გადადგმული ნაბიჯი, კერძოდ, რეფერენდუმის გზით პირდაპირი ისტორიული გახსენება და დაკავშირება წარსულთან, შეიძლება განხილულ იქნას როგორც ლეგიტიმაციის განმტკიცების ერთ-ერთი მექანიზმი.

დეტალურად რომ განვიხილოთ 1991 9 აპრილის აქტი, საინტერესო ნარატივს ვაწყდებით. დოკუმენტში საუბარია საბჭოთა რუსეთის მხრიდან 1920 წლის 7 მაისის ხელშეკრულების დარღვევის შესახებ და დემოკრატიული რესპუბლიკის შეიარაღებული ინტერვენციის გზით მთლიან ოკუპაციაზე, რაც პირდაპირ მიუთითებს იმის შესახებ, რომ პირველი რესპუბლიკა თავისი ნებით არ შეუერთდა საბჭოთა სისტემას, არამედ ეს მოხდა ძალის გამოყენებით, რაც დასრულდა ფაქტობრივი ანექსიითა და არალეგიტიმური ხელისუფლების დამყარებით. ამ მოსაზრების გასამყარებლად დოკუმენტში ნახსენებია დემოკრატიული რესპუბლიკის მხრიდან კაპიტულაციის გამოუცხადებლობა, ასევე აპელირება იმის თაობაზე, რომ სწორედ ამიტომ 1918-21 წლებში მიღებულ დამოუკიდებლობის აქტსა და კონსტიტუციას არ დაუკარგავს იურიდიული ძალა. 9 აპრილის აქტით სახელმწიფომ არა მხოლოდ უარყო საბჭოთა მემკვიდრეობა, არამედ ოფიციალურად დაადასტურა 1918-1921 წლების რესპუბლიკის პირდაპირი სამართალმემკვიდრის სტატუსი (კაპიტანოვი, 2019). ამ ლოგიკით, 70 წლიანი საბჭოთა პერიოდი გამოცხადდა უბრალოდ სამართლებრივ ვაკუუმად, ხოლო ნამდვილმა სახელმწიფომ იურიდიული გაგრძელება ზუსტად იქიდან დაიწყო, სადაც 1921 წელს შეწყდა.

ასევე 1991 წელს მიღებული აქტში საბჭოთა სისტემისთვის დამანგრეველი მონაკვეთი 1989 წელს დატრიალებული ტრაგედიის ხსენება და მასზე გაკეთებული მძიმე აქცენტი გახლდათ. ეს მოვლენა ტექსტში ჩაწერილია როგორც სისხლიანი ტერორისა და რეპრესიების უკანასკნელი გამოვლინება, რაც იყო მტკიცე განაცხადი არსებული სისტემისგან საბოლოო თავის დაღწევისა და ისტორიული მემკვიდრეობის აღდგენა. (საქართველოს სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის აღდგენის აქტი, 1991).

საერთაშორისო სამართლის პერსპექტივიდან რომ შევხედოთ საქართველოს მიერ არჩეულ ამ გზას, საინტერესო დილემას ვაწყდებით. როდესაც სახელმწიფო დამოუკიდებლობის მოპოვებას ცდილობს, მას არჩევანის გაკეთება უწევს სეცესიასა და სამართლებრივი სტატუსის აღდგენას შორის. ამ საკითხს ძალიან კარგად ხსნის რეინ მიულერსონი. იგი მკაფიოდ მიჯნავს ერთმანეთისგან ახალი სახელმწიფოს შექმნის პროცესს და უკანონო ანექსიამდე არსებული სუბიექტის სამართალმემკვიდრეობის რესტიტუციას (Müllerson, 1993). საქართველოს შემთხვევაში, როგორც დოკუმენტების ანალიზიდან ნათლად ჩანს, სეცესიაზე, ანუ საბჭოთა კავშირიდან ფორმალურ გასვლაზე უარი ითქვა. ქართული ეროვნული მოძრაობის ლოგიკა მარტივ იურიდიულ პრინციპს დაეყრდნო: რადგან 1921 წელს ქვეყანა ნებაყოფლობით არ შესულა საბჭოთა სივრცეში და ეს პირდაპირი ძალადობა იყო, ამიტომ საბჭოთა კავშირის კანონმდებლობა და გამოყოფის პროცედურები მასზე უბრალოდ ვერ გავრცელდებოდა. ეს არ იყო ნულიდან დაწყება. 1991 წლის აქტით მოხდა არა საბჭოთა რესპუბლიკის ტრანსფორმაცია, არამედ პირდაპირი სამართლებრივი უწყვეტობის უზრუნველყოფა 1918-1921 წლების რესპუბლიკასთან, რაც სრულად გამორიცხავდა ახალი, პოსტსაბჭოთა სახელმწიფოს შექმნის იურიდიულ საჭიროებას (გეგენავა და სხვ., 2019). საბოლოო ჯამში, 1918 წლის აქტზე დაყრდნობა და მისი იურიდიული გაცოცხლება იქცა იმ ერთადერთ ლეგიტიმურ ინსტრუმენტად, რომელმაც ქართულ სახელმწიფოს საშუალება მისცა საბჭოთა წარსულთან ყოველგვარი კავშირი გაეწყვიტა. სწორედ ეს უკომპრომისო იურიდიული ხაზი განასხვავებს საქართველოს გამოცდილებას, თუმცა საკმაოდ საინტერესოა მეზობელი აზერბაიჯანის შემთხვევაც,

რომელმაც ისტორიული მემკვიდრეობის აღდგენის მსგავსი, მაგრამ მაინც თავისებური გზა აირჩია.

1.2. აზერბაიჯანის გამოცდილება (ადრ-ის მემკვიდრეობა)

საქართველოს მსგავსად, აზერბაიჯანის პოლიტიკოსებმაც სამართლებრივი გზა აირჩიეს და 1918 წლის მემკვიდრეობის აღდგენაზე გააკეთეს ფსონი. როდესაც ვკითხულობთ 1991 წლის 18 ოქტომბრის „სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის შესახებ კონსტიტუციურ აქტს“, პირველივე წინადადებებიდან ჩანს, რომ აქაც მთავარი მიზანი საბჭოთა პერიოდის ლეგიტიმაციის გაბათილებაა. ტექსტი პირდაპირ აფასებს 1920 წლის აპრილში მე-11 წითელი არმიის შეჭრას, როგორც სუვერენული სახელმწიფოს ოკუპაციას და შემდგომ ფაქტობრივ ანექსიას, რაც ძალიან ჰგავს ქართულ მოდელს. აზერბაიჯანის ეროვნულ ძალებსაც არ უნდოდათ უბრალოდ ახალი რესპუბლიკის გამოცხადება. მათი ლოგიკა ფაქტობრივად იდენტურია ქართულთან, თუ 1920 წელს მოხდა უკანონო სამხედრო ჩარევა, ეს ნიშნავს რომ საბჭოთა აზერბაიჯანი არ იყო ნამდვილი სახელმწიფო, ხოლო ნამდვილი სახელმწიფოებრიობა წარსულში დარჩა შეჩერებული. მართალია, აზერბაიჯანში შიდა პოლიტიკური ვითარება 90-იანების დასაწყისში ასევე ქაოსური იყო და ხელისუფლებებიც ხშირად იცვლებოდა, მაგრამ იურიდიული ხაზი მაინც საკმაოდ მყარად გატარდა. კონსტიტუციური აქტის მიმღებებმა კარგად იცოდნენ, რომ საერთაშორისო არენაზე აღიარების მოსაპოვებლად ისტორიული წინაპრის ჩვენება ბევრად მომგებიანი და უსაფრთხო იყო. ამიტომაც დოკუმენტში მკაფიოდ წერია, რომ თანამედროვე აზერბაიჯანის რესპუბლიკა არის 1918 წლის 28 მაისს შექმნილი პირველი რესპუბლიკის მემკვიდრე. ეს პირდაპირი იურიდიული ბმა თითქმის გამორიცხავს იმის მტკიცებას, თითქოს ისინი უბრალოდ საბჭოთა კავშირიდან გამოყოფას ცდილობდნენ, რადგან მათ კონკრეტულად გააგრძელეს ის, რაც წლების წინ ძალადობრივად შეწყდა. დოკუმენტში არის კიდევ ერთი საინტერესო დეტალი, კერძოდ 1922 წლის 30 დეკემბრის სამოკავშირეო ხელშეკრულების ხსენება, რომელსაც აზერბაიჯანული მხარე ძალადაკარგულად აცხადებდა მიღების მომენტიდანვე, ამით კიდევ ერთხელ ესმება ხაზი საბჭოთა პერიოდის სამართლებრივი

ვაკუუმის იდეას. მიუხედავად იმისა, რომ ორივე ქვეყანამ ცენტრისგან დისტანცირებისთვის თითქმის იდენტური იურიდიული ინსტრუმენტი გამოიყენა, თუ მათ 1918 წლის დამოუკიდებლობის აქტებს სიღრმისეულად შევადარებთ, დავინახავთ მემკვიდრეობისადმი დამოკიდებულების გარკვეულ ნიუანსურ სხვაობებსაც (აზერბაიჯანის რესპუბლიკის უზენაესი საბჭო, 1991).

1918 წლის 28 მაისის დამოუკიდებლობის აქტს რომ მივუბრუნდეთ, აქ უკვე კარგად ჩანს ის სპეციფიკა, რითაც აზერბაიჯანის სახელმწიფოებრივი საფუძველი საქართველოსგან განსხვავდება. დამოუკიდებლობის დეკლარაცია მიიღეს არა ბაქოში, არამედ თბილისში. ამას კონკრეტული პოლიტიკური მიზეზი ჰქონდა, რადგან იმ პერიოდში ბაქოს ბოლშევიკები აკონტროლებდნენ და ეროვნულ საბჭოს იქ მოქმედების საშუალება უბრალოდ არ ჰქონდა. ოთარ ჯანელიძე, რომელიც ამიერკავკასიის პირველი რესპუბლიკების შექმნის პროცესს იკვლევს, კარგად აჩვენებს თუ რა რთულ გეოპოლიტიკურ პირობებში უწევდათ ამ ქვეყნებს საკუთარი იურიდიული სტატუსის ფორმირება და როგორ მოქმედებდა ეს დოკუმენტების შინაარსზე (ჯანელიძე, 2018). როცა საქართველოს 26 მაისის და აზერბაიჯანის 28 მაისის დოკუმენტებს ერთმანეთს ვადარებთ, თითქოს ფორმატი და პათოსი მსგავსია, მაგრამ შინაარსში სერიოზული იურიდიული სხვაობები იკვეთება. მაგალითად, საქართველოს დეკლარაციაში ძალიან მკაფიოდ იყო გაწერილი ნეიტრალიტეტის პრინციპი საერთაშორისო კონფლიქტებში, რაც იმდროინდელმა ქართულმა პოლიტიკურმა ელიტამ გადარჩენის მთავარ გარანტიად მიიჩნია. აზერბაიჯანის დოკუმენტში კი ეს პუნქტი ამოღებულია. დეკლარაციის ტექსტში საუბარია იმაზე, რომ აზერბაიჯანს კეთილმეზობლური ურთიერთობა უნდა დაემყარებინა ყველა ერსა და სახელმწიფოსთან, განსაკუთრებით კი მოსაზღვრე ქვეყნებთან, მაგრამ ნეიტრალიტეტზე საუბარი არსად არ არის (აზერბაიჯანის დამოუკიდებლობის დეკლარაცია, 1918). ეს არ არის უბრალოდ გამორჩენილი დეტალი. ეს აჩვენებს, რომ 1991 წელს აზერბაიჯანმა მემკვიდრეობად მიიღო ისეთი იურიდიული ბაზა, რომელიც ბევრად უფრო ღია იყო სხვადასხვა ალიანსებისთვის, განსხვავებით ქართული ტექსტისგან. მიუხედავად ამ განსხვავებებისა, ორივე ქვეყნისთვის პირველი რესპუბლიკების დოკუმენტები მაინც იმ

მთავარ იურიდიულ ფუნდამენტად დარჩა, რომელზეც მერე მთელი პოსტსაბჭოთა ლეგიტიმაცია აშენდა. სწორედ ამ დეტალების ანალიზი გვცხადებს დავინახოთ, რომ წარსულთან დაბრუნება ყველასთვის ერთნაირი და შაბლონური პროცესი ნამდვილად არ ყოფილა და თითოეულმა ქვეყანამ ეს თავისი უნიკალური ისტორიული მოცემულობიდან გამომდინარე გააკეთა.

აზერბაიჯანის შემთხვევის შესაჯამებლად უნდა ითქვას, რომ მიუხედავად 90-იანი წლების დასაწყისში ქვეყანაში არსებული ურთულესი შიდა პოლიტიკური კრიზისისა და ქაოსისა, სამართლებრივი მემკვიდრეობის ხაზი მაინც არ დარღვეულა. ხელისუფლებები და ლიდერები სწრაფად იცვლებოდნენ, მაგრამ 1918 წლის რესპუბლიკასთან კავშირის იდეა ხელუხლებელი რჩებოდა. სახელმწიფომ ფაქტობრივად პირდაპირ გადმოიტანა და დაიკანონა პირველი რესპუბლიკის ატრიბუტიკა, იქნება ეს სახელმწიფო დროშა, გერბი თუ ჰიმნი. ეს არ იყო მხოლოდ ემოციური ან სიმბოლური ჟესტი. სვანტე კორნელი თავის კვლევაში კარგად აჩვენებს, რომ 1991 წლის აზერბაიჯანის რესპუბლიკისთვის 1918-1920 წლების მემკვიდრეობაზე დაფუძნება იყო არა უბრალოდ ისტორიული ნოსტალგია, არამედ ახალი იდენტობისა და იურიდიული ლეგიტიმაციის მთავარი ფუნდამენტი (Cornell, 2011). ამ ნაბიჯით მათ, ისევე როგორც საქართველომ, საბჭოთა სამართლებრივი სივრცე სრულად უკუაგდეს. ამ ორმა ქვეყანამ გადაწყვიტა 70-წლიანი რეჟიმი უბრალოდ ამოეშალა თავისი იურიდიული მეხსიერებიდან და ყველაფერი ზუსტად იქიდან გაეგრძელებინა, სადაც ძალადობრივად გაწყდა. ამ საერთო გამოცდილების ფონზე, უნდა დავსვათ კითხვა, თუ რა გზა აირჩია რეგიონის მესამე სახელმწიფოში მოქმედმა ეროვნულმა მოძრაობამ. როცა სომხეთის იმდროინდელ დოკუმენტებსა და მოქმედებებს ვაკვირდებით, ვხედავთ სრულიად განსხვავებულ და კონტრასტულ სურათს, სადაც პირველი რესპუბლიკის მემკვიდრეობაზე პირდაპირი აპელირება არ მომხდარა და სულ სხვა იურიდიული ათვლის წერტილი გაჩნდა.

1.3. სომხეთის კონტრასტული მიდგომა (ახალი სამართლებრივი ათვლის წერტილი)

საქართველოსა და აზერბაიჯანის მიერ არჩეული ისტორიული რესტიტუციის გზის ფონზე, სომხეთის შემთხვევა სრულიად განსხვავებულ და კონტრასტულ სურათს გვთავაზობს. თუ მეზობელმა სახელმწიფოებმა დამოუკიდებლობის ლეგიტიმაციის მთავარ საყრდენად 1918 წლის პირველი რესპუბლიკები და საბჭოთა პერიოდის იურიდიულ ვაკუუმად გამოცხადება აქციეს, სომხეთის ეროვნულმა მოძრაობამ რადიკალურად სხვა სამართლებრივი ათვლის წერტილი აირჩია. 1990 წლის 23 აგვისტოს მიღებულ „სომხეთის დამოუკიდებლობის შესახებ დეკლარაციაში“ საერთოდ არ გვხვდება იურიდიული აპელირება 1918-1920 წლების პირველ რესპუბლიკაზე. დოკუმენტის პრეამბულის ანალიზი აჩვენებს, რომ ახალი სახელმწიფოებრიობის ფუნდამენტად არა წარსულში დაბრუნება, არამედ არსებული რეალობის ტრანსფორმაცია იქცა. კერძოდ, ტექსტში პირდაპირ არის მითითებული, რომ დამოუკიდებლობის პროცესი ეფუძნება სომხეთის სსრ უზენაესი საბჭოსა და მთიანი ყარაბაღის ეროვნული საბჭოს 1989 წლის 1 დეკემბრის ერთობლივ გადაწყვეტილებას. ეს საკმაოდ მნიშვნელოვანი იურიდიული ნიუანსია, რადგან ამ ნაბიჯით სომხეთმა თავი ფაქტობრივად არსებული საბჭოთა რესპუბლიკის სამართალმემკვიდრედ დატოვა და სეცესიის ეტაპობრივი, პრაგმატული გზა აირჩია. მათ არ უარყვეს 70-წლიანი პერიოდი როგორც უკანონო ანექსია, არამედ გამოიყენეს მოქმედი საბჭოთა ინსტიტუციური ბაზა იმისთვის, რომ ცენტრისგან გამოყოფის პროცესი დაეწყოთ. ეს მიდგომა მიუთითებს იმაზე, რომ იმდროინდელი სომხური პოლიტიკური ელიტისთვის მთავარი ამოცანა იყო არა ისტორიული სამართლიანობის ფორმალური აღდგენა, არამედ იმ მომენტში არსებული ურთულესი ტერიტორიული და პოლიტიკური რეალობის საკუთარი მიზნებისთვის სამართლებრივად გამყარება (სომხეთის სსრ უზენაესი საბჭო 1990).

რატომ თქვა უარი სომხეთმა იურიდიული ვაკუუმის კონცეფციაზე და რატომ არ აირჩია 1918 წლის რესპუბლიკის რესტიტუციის გზა? ამ განსხვავების მიზეზები არა იმდენად სამართლებრივ, რამდენადაც წმინდა პოლიტიკურ-პრაგმატულ გათვლებში უნდა

ვედიოთ. იმდროინდელი სომხური ელიტისთვის, რომელსაც სათავეში ლევონ ტერ-პეტროსიანი და „სომხეთის ეროვნული მოძრაობა“ ედგა, მთავარი ამოცანა ისტორიული სამართლიანობის აღდგენა კი არ იყო, არამედ არსებული ურთულესი გეოპოლიტიკური გამოწვევების მართვა. საქართველოსგან განსხვავებით, სადაც ეროვნული მოძრაობა საბჭოთა ინსტიტუტებს სრულად უარყოფდა, სომხეთის ლიდერებს ესმოდათ, რომ ყარაბაღის მზარდი კონფლიქტის ფონზე, მოქმედი სახელმწიფო აპარატის იურიდიული გაუქმება და „ვაკუუმის“ გამოცხადება ქვეყანას ინსტიტუციურ ქაოსში შეიყვანდა. ამიტომ, მათ აირჩიეს არა რღვევის, არამედ ტრანსფორმაციის სტრატეგია. ეს პროცესი არ ყოფილა მარტივი, რადგან ქვეყნის შიგნით და დიასპორაში საკმაოდ ძლიერი იყო ტრადიციული პოლიტიკური ჯგუფების გავლენა, რომლებიც პირდაპირ ითხოვდნენ პირველი რესპუბლიკის იდეალებზე დაბრუნებას და ისტორიულ ტრავმებზე აპელირებას. თუმცა, ახალმა პოლიტიკურმა ძალამ მიზანმიმართულად გამიჯნა თავისი სტრატეგია ემოციებზე აგებული პოლიტიკისგან. ამ მიდგომის პრაქტიკული გამოვლინება ყველაზე კარგად თავად 1990 წლის დეკლარაციის შემუშავების პროცესში გამოჩნდა. დოკუმენტის შედგენისას ტერ-პეტროსიანი პირადად დაუპირისპირდა ტექსტში „ისტორიული სამართლიანობისა“ და 1920 წლის სევრის ხელშეკრულების შეტანას. მას მიაჩნდა, რომ წარსულის ტრავმებზე ხაზგასმა დიპლომატიურად წამგებიანი იყო, რადგან ახალგაზრდა სახელმწიფოს გადარჩენისთვის სწორედ არსებულ რეალობაზე დაფუძნებული საგარეო პოლიტიკა და მოქმედი ინსტიტუტები სჭირდებოდა (Nazaretyan, 2025). სწორედ ამიტომ, ნაცვლად იმისა, რომ 1920 წლის გასაბჭოება უკანონო ანექსიად გამოეცხადებინათ და სახელმწიფოებრიობა 1918 წლიდან აღედგინათ, მათ ამჯობინეს საბჭოთა სომხეთის ბაზა ეტაპობრივად, სამართლებრივი წყვეტის გარეშე გარდაექმნათ დამოუკიდებელ სახელმწიფოდ, რითაც მეზობლებისგან რადიკალურად განსხვავებული იურიდიული საწყისი შეიქმნეს.

თუ პირველ თავს შევაჯამებთ და სამხრეთ კავკასიის სამივე სახელმწიფოს სამართლებრივ გზას ერთმანეთს შევადარებთ, მკაფიო სურათს მივიღებთ. მიუხედავად იმისა, რომ 1990-იანი წლების დასაწყისში თითოეული მათგანის მთავარი მიზანი საბჭოთა სისტემისგან გათავისუფლება იყო, დამოუკიდებლობის ლეგიტიმაციისთვის

ერთმანეთისგან რადიკალურად განსხვავებული საწყისი წერტილი აირჩიეს. საქართველო წავიდა ყველაზე უკომპრომისო იურიდიული გზით, სრულად უარყო 70-წლიანი საბჭოთა მემკვიდრეობა და მოახდინა 1918 წლის რესპუბლიკის სრული რესტიტუცია, რითაც საბჭოთა პერიოდი სამართლებრივ ვაკუუმად გამოაცხადა. აზერბაიჯანის შემთხვევაშიც დავინახეთ ფრთხილი, თუმცა მაინც მკაფიო ისტორიული მემკვიდრეობითობა. მიუხედავად გეოპოლიტიკური ნიუანსებისა და 1918 წლის ტექსტში ნეიტრალიტეტის არ შეტანისა, მათაც წარსულში დაბრუნების გზა ამჯობინეს და ეროვნული იდენტობა პირველ რესპუბლიკას დაუკავშირეს. სომხეთმა კი, სრულიად კონტრასტული და პრაგმატული სტრატეგია აირჩია. მათ არ უცდიათ ძველი რესპუბლიკის იდეალიზება ან იურიდიული წყვეტის გამოცხადება. პირიქით, სომხურმა პოლიტიკურმა ელიტამ მოქმედი საბჭოთა ინსტიტუციური ბაზა გამოიყენა და ის ეტაპობრივად გარდაქმნა ახალ სახელმწიფოდ, რითაც რღვევის ნაცვლად, ტრანსფორმაციული პროცესი უზრუნველყო. ამ სამი განსხვავებული სამართლებრივი სასტარტო პოზიციის გაანალიზება აუცილებელი იყო იმისათვის, რომ უკეთ გაგვეგო ის ფუნდამენტი, რაზეც შემდეგ უკვე სეცესიური პროცესები აშენდა. სწორედ ამ მექანიზმებსა და საბჭოთა სივრციდან უშუალოდ გამოსვლის პრაქტიკულ, ტექნიკურ სტრატეგიებს დაეთმო კვლევის შემდგომი, მეორე თავი.

თავი 2. სეცესიის სტრატეგიები და ეტაპობრივი თვითგამორკვევა.

როგორც ვნახეთ, წინა თავის განხილვის საგანი გახლდათ სამხრეთ კავკასიის სახელმწიფოების ლეგიტიმაციის ფესვები. გაანალიზდა, თუ რა სტრატეგიები აირჩია სამმა ქვეყანამ თავიანთი გამოცხადებული დამოუკიდებლობის დასაბუთებისთვის. მოცემული ნაშრომის შემდეგი საკითხი უკვე შეეხება საბჭოთა კავშირიდან გასვლის მექანიზმების მსგავსება-განსხვავებებს, რაც დამოუკიდებლობის აქტებშია ასახული. სანამ უშუალოდ საკითხის განხილვაზე გადავალთ, საყურადღებოდ მიმაჩნია იმის ხსენება, რომ 1990 წლის 3 აპრილს საბჭოთა კავშირმა მიიღო კანონი, რომელიც საშუალებას აძლევდა ნებისმიერ მოკავშირე რესპუბლიკას, კონკრეტული მოთხოვნების დაკმაყოფილებით, გასულიყო სსრკ-ს შემადგენლობიდან. მიუხედავად ამისა, სხვადასხვა შეფასებით, ეს უფლება მხოლოდ ფიქტიურ ხასიათს ატარებდა, რადგან კანონით დაწესებული მოთხოვნები ფაქტობრივად დაუძლეველ ბარიერს ქმნიდა. კერძოდ, გასვლისთვის აუცილებელი იყო რესპუბლიკის ტერიტორიაზე მუდმივად მცხოვრები ხმის უფლების მქონე მოქალაქეების ორ მესამედზე მეტის მხარდაჭერა. გარდა ამისა, იმ მოკავშირე რესპუბლიკებში, სადაც ავტონომიური წარმონაქმნები არსებობდა, რეფერენდუმის შედეგები უნდა განხილულიყო ავტონომიური რესპუბლიკის უმაღლეს საბჭოსთან და სახალხო დეპუტატთა შესაბამის საბჭოებთან ერთად. (სსრკ-ის კანონი № 1409-I, 1990). სამხრეთ კავკასიის ქვეყნების სეცესიური სტრატეგიების სრულფასოვანი ანალიზისთვის აუცილებელია მათი მოქცევა საერთაშორისო სამართლებრივ თეორიულ ჩარჩოში. ალენ ბიუკენენის (1997) მიხედვით, სეცესიის ლეგიტიმაციის ორი მთავარი მიდგომა არსებობს: პირველია „სამართლიანი მიზეზის“ თეორია, რომელიც გამოყოფას ამართლებს მძიმე ჩაგვრის, ოკუპაციისა თუ სხვა ფუნდამენტური უსამართლობის საფუძველზე, როგორც უკანასკნელ საშუალებას. მეორეა „ასოციაციური, ანუ არჩევანის“ თეორია, რომელიც სეცესიას განიხილავს როგორც ჯგუფის დემოკრატიულ ნებასა და პროცედურულ არჩევანს, მიუხედავად იმისა, განიცადა თუ არა ჯგუფმა უსამართლობა. განვითარებული მოვლენების ანალიზი აჩვენებს, რომ საქართველომ სტრატეგიული აქცენტი სწორედ „სამართლიან მიზეზზე“ და ისტორიული ოკუპაციის აღმოფხვრაზე გააკეთა, მაშინ როცა აზერბაიჯანმა და სომხეთმა საწყის ეტაპზე

თავიანთი მოქმედებები უფრო მეტად პროცედურულ-დემოკრატიულ ნებასა და არჩევანის თეორიას დააფუძნეს. ამ განსხვავებული მიდგომების პრაქტიკული ილუსტრაცია ყველაზე კარგად 1991 წლის 17 მარტის საკავშირო რეფერენდუმის მიმართ რესპუბლიკების დამოკიდებულებაში გამოჩნდა, რითაც დაირღვა რეგიონული სინქრონულობა: საბჭოთა ცენტრის ინიციატივას საქართველომ სრული ბოიკოტი გამოუცხადა და მის საპირწონედ დამოუკიდებლად დანიშნა 31 მარტის ეროვნული რეფერენდუმი, აზერბაიჯანმა ცენტრთან მანევრირების მიზნით მონაწილეობა მიიღო საკავშირო კენჭისყრაში, ხოლო სომხეთმა უარი თქვა მასზე და მოქმედი 3 აპრილის კანონის პროცედურული ნორმების გამოყენებით დაიწყო ეტაპობრივი გამოსვლა. შესაბამისად, მომდევნო ქვეთავებში უკვე დეტალურად განვიხილავთ, თუ როგორ განხორციელდა ეს განსხვავებული თეორიული მიდგომები პრაქტიკაში და კონკრეტულად რა მექანიზმები გამოიყენა თითოეულმა რესპუბლიკამ საბჭოთა სივრციდან სამართლებრივი გამიჯვნისთვის.

2.1 საბჭოთა სივრციდან სამართლებრივი გამიჯვნა და სახელმწიფოებრიობის აღდგენის მექანიზმები საქართველოში

შესავალში უკვე ვახსენეთ ის ურთულესი სამართლებრივი ბარიერები, რაც 1990 წლის 3 აპრილის კანონით დააწესა საბჭოთა კავშირმა, ამიტომ საკმაოდ საინტერესოა დავაკვირდეთ, თუ როგორი რეაგირება მოახდინა ამ ყველაფერზე საქართველოს იმდროინდელმა ეროვნულმა ხელისუფლებამ. ნაცვლად იმისა, რომ უბრალოდ ხისტი და მტკიცებითი ფორმით უარეყოთ ეს დოკუმენტი, მათ უფრო მეტი დიპლომატიურობა გამოიჩინეს და გამოსავლის ალტერნატიული გზების ძიება დაიწყეს. ლოგიკა მარტივ იურიდიულ პრინციპს დაეყრდნო: ცენტრის მიერ შემოთავაზებული წესებით თამაში სახელმწიფოს გარდაუვალ ჩიხში შეიყვანდა. სწორედ აქ შემოდის ავტონომიების ფაქტორი, რაც ალბათ ყველაზე დიდი თავისტკივილი იყო. საბჭოთა ცენტრი მიზანმიმართულად ცდილობდა, რომ ავტონომიები გამოეყენებინა ერთგვარ ბერკეტად და მათი მეშვეობით

დაებლოკა რესპუბლიკების სეცესიის პროცესი (ჩიტაძე, 2011). მართალია, 3 აპრილის კანონი იძლეოდა გასვლის თეორიულ შანსს, თუმცა ავტონომიებისთვის ფაქტობრივი ვეტოს უფლების დატოვება პრაქტიკულად ტერიტორიული მთლიანობის რღვევის რისკს შეიცავდა. ამიტომ, ქართულმა ეროვნულმა მოძრაობამ კარგად გაიაზრა, რომ ამ ჩარჩოში დარჩენა ეროვნულ ინტერესებს აზიანებდა და საბჭოთა სეცესიის მექანიზმი უბრალოდ იგნორირებული იქნა. შესაბამისად, დღის წესრიგში დადგა სრულიად ახალი სამართლებრივი დასაყრდენის მოძებნა, რომელიც გვერდს აუვლიდა მოსკოვის ბიუროკრატias და პირდაპირ, უზენაეს ლეგიტიმაციას მოიპოვებდა. ეს ნაბიჯი შეიძლება შეფასდეს როგორც საკმაოდ პრაგმატული და დიპლომატიური სტრატეგია, რადგან მან საშუალება მისცა საქართველოს, მოეძებნა საერთაშორისო სამართალთან უფრო თავსებადი, ალტერნატიული გამოსავალი პირდაპირი დემოკრატიის ფორმით, რამაც საბოლოოდ მიგვიყვანა კიდევ 31 მარტის საყოველთაო-სახალხო რეფერენდუმის იდეამდე.

რადგან საბჭოთა საკანონმდებლო ჩარჩოსა და მასში ჩადებულ ავტონომიების ხაფანგს ეროვნულმა ძალებმა გვერდი აუარეს, ბუნებრივია, დღის წესრიგში დადგა ალტერნატიული, უფრო მაღალი ლეგიტიმაციის მქონე მექანიზმის მოძიების საკითხი. ამ კუთხით განსაკუთრებულ ყურადღებას იმსახურებს 1991 წლის 31 მარტის საყოველთაო-სახალხო რეფერენდუმი, რომელიც არ ყოფილა უბრალო პოლიტიკური განაცხადი ან რიგითი გამოკითხვა. შეიძლება ითქვას, რომ ეს ნაბიჯი წარმოადგენდა სეცესიის სრულიად ახალ, პირდაპირ დემოკრატიაზე დაფუძნებულ სტრატეგიას, რამაც მოსკოვის ბიუროკრატიული ბარიერები ფაქტობრივად გაანეიტრალა. მალხაზ მაცაბერიძე თავის ნაშრომში საკმაოდ საინტერესოდ აანალიზებს ამ მოვლენის როლს საერთაშორისო ასპარეზზე. კერძოდ, დამოუკიდებლობის აღდგენა საყოველთაო ნების გამოხატვის საფუძველზე და არა მხოლოდ ცალმხრივი პოლიტიკური აქტით, უზრუნველყოფდა ახლად აღდგენილი სახელმწიფოებრიობის მაღალ იურიდიულ ლეგიტიმაციას. აუცილებლად უნდა გავამახვილოთ ყურადღება იმ სტატისტიკურ მონაცემებზეც, რომლებიც პირდაპირ მიუთითებს პროცესის მასშტაბურობაზე: რეფერენდუმში ამომრჩეველთა 90%-ზე მეტმა მიიღო მონაწილეობა, ხოლო მათგან 98.9%-მა დამოუკიდებლობის აღდგენას დაუჭირა

მხარი. ამ მასობრივ სახალხო ლეგიტიმაციას ხაზს უსვამს კვლევის ფარგლებში ჩაწერილი ისტორიის ექსპერტი (ექსპერტი №1). მისი შეფასებით, 1918 წელს დამოუკიდებლობის გამოცხადება მენშევიკების მხრიდან უფრო იძულებითი ნაბიჯი იყო (ოსმალეთთან პრობლემებისა და გერმანიის გარანტორობის ფონზე), სადაც ტექსტში თითქოს „ბოდიშსაც იხდიდნენ“ არსებული მდგომარეობის კონსტატაციის გამო. მაშინ არც რეფერენდუმი გამართულა და არც საყოველთაო ეიფორია ყოფილა. მის საპირწონედ, ექსპერტი მიიჩნევს, რომ 1991 წლის 9 აპრილის აქტი იურიდიულად ბევრად უფრო გამართული იყო და სრულად, საყოველთაოდ გამოხატავდა ხალხის ნებას. მართალია, ცენტრი სხვადასხვა ბერკეტით ცდილობდა მოსახლეობაში განხეთქილების შეტანას, თუმცა რეფერენდუმმა სრულიად საპირისპირო სურათი დადო. დანარჩენ რეგიონებში ეროვნული უმცირესობების ჩართულობამ აჩვენა, რომ დამოუკიდებლობის იდეას ფართო მხარდაჭერა ჰქონდა, თუმცა ავტონომიურ ერთეულებში სეცესიის აღქმა რადიკალურად განსხვავდებოდა. საერთაშორისო პრესის ცნობებზე დაყრდნობით, დამოუკიდებლობისადმი წინააღმდეგობა განსაკუთრებით მწვავე იყო სამხრეთ ოსეთსა და აფხაზეთში. აფხაზურ უმცირესობას საბჭოთა კავშირში დარჩენა სურდა (რაც ცენტრის საპირწონედ 17 მარტის საკავშირო რეფერენდუმში მათი ნაწილის მონაწილეობითაც გამოიხატა) და 31 მარტის ეროვნულ რეფერენდუმს მათმა უმრავლესობამ ფაქტობრივი ბოიკოტი გამოუცხადა (Steele, 1991). ამ ლოგიკით, რეფერენდუმი იქცა იმ მთავარ, გარდამტეხ სამართლებრივ მექანიზმად, რომელმაც 3 აპრილის საბჭოთა კანონმდებლობას იურიდიული ძალა დაუკარგა და შექმნა ის მტკიცე დასაყრდენი, რომელზეც შემდგომში უკვე 9 აპრილის აქტი უნდა დაშენებულიყო (მაცაბერიძე, 2025).

საყოველთაო რეფერენდუმით მიღებული საერთო-სახალხო ლეგიტიმაციის შემდეგ, დღის წესრიგში დადგა სეცესიის პროცესის საბოლოო იურიდიული ფორმალიზება, რაც 1991 წლის 9 აპრილის სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის აღდგენის აქტით დაგვირგვინდა. მართალია ქვეყანაში მანამდეც არსებობდა სხვადასხვა პოლიტიკური ხედვა, თუმცა აღნიშნულმა დოკუმენტმა ოფიციალურად გაწყვიტა კავშირი 70-წლიან საბჭოთა პერიოდთან და ერთგვარად დიპლომატიური, მაგრამ მყარი სამართლებრივი ენით 1921

წლის მოვლენები შეაფასა როგორც საბჭოთა რუსეთის მიერ შეიარაღებული აგრესიის გზით განხორციელებული ოკუპაცია და შემდგომი ფაქტობრივი ანექსია. (საქართველოს რესპუბლიკის უზენაესი საბჭო, 1991). საკმაოდ საინტერესო ნარატივს ვაწყდებით უშუალოდ დოკუმენტის ტექსტის ანალიზისას: ახალი სახელმწიფოს სამართლებრივ ფუნდამენტად მითითებულია არა რომელიმე საბჭოთა კონსტიტუციური ნორმა, არამედ პირდაპირ 1918 წლის 26 მაისის ისტორიული აქტი და 31 მარტის რეფერენდუმის შედეგები. ლოგიკა კვლავ იმ მარტივ იურიდიულ პრინციპს დაეყრდნო, რომლითაც ქართულმა მხარემ უარი თქვა ცენტრის მიერ თავსმოხვეულ გასვლის მექანიზმებზე და ალტერნატივად ეროვნული მეხსიერებისა და საერთაშორისოდ აღიარებული სამართალმემკვიდრეობის პრინციპები გამოიყენა. საბოლოო ჯამში, ამ სტრატეგიით ქართულმა პოლიტიკურმა ელიტამ შეძლო, რომ საბჭოთა სივრციდან გასვლა გაეფორმებინა არა როგორც სსრკ-დან გამოყოფა, არამედ როგორც ანექსიამდელი, დამოუკიდებელი რესპუბლიკის აღდგენა, რითაც სეცესიის პროცესი სრულიად ახალ, საერთაშორისო სამართლებრივ სიბრტყეში გადაიყვანა (მაცაბერიძე, 2025)

2.2 საბჭოთა სივრციდან გასვლის მექანიზმები აზერბაიჯანში

საქართველოსგან სრულიად განსხვავებულ სამართლებრივ და პოლიტიკურ სურათს ვაწყდებით აზერბაიჯანის რესპუბლიკის შემთხვევაში, როდესაც საქმე საბჭოთა კავშირიდან გასვლის საწყის ეტაპს ეხება. თუ ქართულმა ეროვნულმა მოძრაობა დაუყოვნებლივ უარყო საბჭოთა ცენტრის მიერ შემოთავაზებული სამართლებრივი ჩარჩო, ბაქოს ოფიციალურმა ხელმძღვანელობამ თავდაპირველად ალტერნატიული სტრატეგია აირჩია. მოვლენების ესკალაციის თავიდან არიდებისა და ცენტრთან კომპრომისის შენარჩუნების მიზნით, მათ ამჯობინეს არსებულ საბჭოთა საკანონმდებლო ჩარჩოში ლავირება. ამის საკმაოდ ნათელი ილუსტრაციაა 1991 წლის 17 მარტის საკავშირო რეფერენდუმი, რომელშიც აზერბაიჯანმა ოფიციალურად მიიღო მონაწილეობა და სსრკ-ის შენარჩუნების საკითხს უყარა კენჭი.

მიუხედავად იმისა, რომ 1990 წლის „შავმა იანვარმა“ ბაქოში სრულად შეარყია ცენტრის ლეგიტიმაცია, ხელისუფლებამ რეფერენდუმს მხარი მაინც დაუჭირა, რადგან ყარაბაღის საკითხში მოსკოვის მხარდაჭერის იმედი ჰქონდა. დასავლურ აკადემიურ სივრცეში, კერძოდ სვანტე კორნელის კვლევებში, დეტალურად არის გაანალიზებული იმდროინდელი რთული პოლიტიკური კლიმატი, სადაც ნაჩვენებია, რომ მიუხედავად ეროვნული ოპოზიციის მკაცრი ბოიკოტისა, აიაზ მუტალიბოვის ხელისუფლებამ სცადა მოსკოვის მიმართ გარკვეული ლოიალობის დემონსტრირება. ბუნებრივია, ამან სეცესიის იურიდიული პროცესი დროებით შეაფერხა, თუმცა, რთული იქნება იმის ასი პროცენტით მტკიცება, რომ ეს ნაბიჯი დამოუკიდებლობის იდეის საბოლოო უარყოფას ნიშნავდა. უფრო ლოგიკურია ვივარაუდოთ, რომ საქმე გვაქვს იმდროინდელი ელიტის პრაგმატულ ტაქტიკასთან, რომელსაც სურდა მაქსიმალურად უმტკივნეულოდ გაეგლო გარდამავალი პერიოდი. მიუხედავად ამისა, აღნიშნულმა საწყისმა პოზიციამ დიდხანს ვერ გასტანა, რადგან 1991 წლის აგვისტოს მოვლენებმა და მოსკოვის ცნობილმა პუტჩმა სრულიად შეცვალა პოლიტიკური მოცემულობა, რამაც ბაქო იძულებული გახადა, სეცესიის იურიდიული მექანიზმები და სტრატეგია უკვე სხვა მიმართულებით წაეყვანა (Cornell, 2011).

1991 წლის აგვისტოს მოვლენებმა და მოსკოვის პუტჩის ჩავარდნამ რადიკალურად შეცვალა სამხრეთ კავკასიის პოლიტიკური მოცემულობა, რამაც, ბუნებრივია, ბაქოს ოფიციალურ პოზიციაზეც იქონია გავლენა. თუ მანამდე ცენტრთან ლოიალობის შენარჩუნების ტენდენცია იკვეთებოდა, საბჭოთა ბერკეტების მოშლამ აზერბაიჯანის პოლიტიკურ ელიტას ბიძგი მისცა, ღია იურიდიული სეცესიის გზაზე გადასულიყო. როგორც წინა თავში ვახსენე, საქართველოს მსგავსად, სადაც სამართლებრივ ფუნდამენტად ისტორიული უწყვეტობის პრინციპი იქნა გამოყენებული, აზერბაიჯანულმა მხარემაც ალტერნატიული ლეგიტიმაციის ძიება წარსულში დაიწყო. ამ გარდამავალი ეტაპის პირველ, უმნიშვნელოვანეს სამართლებრივ ნაბიჯად იქცა 1991 წლის 30 აგვისტოს მიღებული დეკლარაცია სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის აღდგენის შესახებ. მართალია, ეს დოკუმენტი თავისთავად ჯერ კიდევ არ წარმოადგენდა გასვლის საბოლოო მექანიზმს, თუმცა მან ითამაშა ერთგვარი პოლიტიკურ-სამართლებრივი ბიძგის მიმცემის

როლი, რომელმაც ერის ბრძოლის შედეგები ოფიციალურად დააფიქსირა და საბჭოთა წარსულთან გამიჯვნის პროცესს საფუძველი ჩაუყარა. საყურადღებოა ის იურიდიული ლოგიკაც, რომელიც მოგვიანებით უკვე 18 ოქტომბრის საკონსტიტუციო აქტის პრეამბულაში დადასტურდა. კერძოდ, აღნიშნული აქტი პირდაპირ მიუთითებს, რომ ახალი სახელმწიფოებრივი და პოლიტიკურ-ეკონომიკური სისტემის ფორმირება სწორედ 30 აგვისტოს დეკლარაციის დაცვითა და მასზე დაყრდნობით განხორციელდა. ამ ნაბიჯით აზერბაიჯანმა მოახერხა სეცესიის ფორმალური პროცესის გადალახვა და შექმნა ის აუცილებელი იურიდიული პლაცდარმი, რომელიც საბჭოთა მექანიზმების გვერდის ავლით დამოუკიდებლობის სრული კონსტიტუციური გაფორმებისთვის იყო საჭირო (აზერბაიჯანის რესპუბლიკის უზენაესი საბჭო, 1991).

საქართველოს მიერ არჩეული პირდაპირი დემოკრატიული სტრატეგიის ფონზე, სადაც სეცესიის პროცესი რეფერენდუმით დაიწყო და 9 აპრილის აქტით დაგვირგვინდა, აზერბაიჯანის შემთხვევაში სრულიად განსხვავებული ტრაექტორია იკვეთება. როგორც უკვე ვნახეთ, ბაქოს პოლიტიკურმა ელიტამ 18 ოქტომბრის საკონსტიტუციო აქტით შექმნა იურიდიული ჩარჩო, თუმცა წმინდა პროცედურული თვალსაზრისით, მხოლოდ საკანონმდებლო დონეზე მიღებული გადაწყვეტილება გარდამავალ ეტაპზე სრულფასოვანი პოლიტიკური ლეგიტიმაციისთვის საკმარისი არ აღმოჩნდა. როგორც დასავლურ აკადემიურ სივრცეში, კერძოდ სვანტე კორნელის შრომებშია გაანალიზებული, იმდროინდელი აზერბაიჯანული კომუნისტური ლიდერები საზოგადოებისგან დისტანცირებულნი იყვნენ და მოსკოვზე სრული დამოკიდებულების გამო ფართო სახალხო ნდობის ნაკლებობას განიცდიდნენ (Cornell, 2011). გარდა ლეგიტიმაციის კრიზისისა, ბაქოს სტრატეგიაზე გადამწყვეტი გავლენა იქონია მთიანი ყარაბაღის ავტონომიის ფაქტორმა. როგორც აღინიშნა, 1990 წლის 3 აპრილის სსრკ-ის კანონი ავტონომიებს აძლევდა იურიდიულ უფლებას, ცალკე გადაეწყვიტათ კავშირიდან გასვლის ან დარჩენის საკითხი, რაზე დაყრდნობასაც სწორედ მთიანი ყარაბაღი ცდილობდა. ამიტომ, აზერბაიჯანის ხელისუფლება უკიდურესად ფრთხილობდა და სეცესიის საბოლოო პროცედურის ამოქმედებას ხელოვნურად აყოვნებდა. სწორედ ამ მწვავე ლეგიტიმაციის კრიზისის

დასაძლევად და სეცესიის პროცესის საბოლოო, უმაღლესი მანდატით გასამყარებლად, 1991 წლის 29 დეკემბერს, მხოლოდ მას შემდეგ, როდესაც საბჭოთა კავშირის დაშლა უკვე ოფიციალურად ფორმდებოდა და 3 აპრილის კანონმა ყოველგვარი იურიდიული ძალა დაკარგა, დღის წესრიგში დადგა საყოველთაო რეფერენდუმის ჩატარების აუცილებლობა. რეფერენდუმი იქცა იმ გადამწყვეტ ინსტრუმენტად, რომელმაც ელიტის მიერ მიღებულ დოკუმენტს სახალხო ლეგიტიმაცია შესძინა და საბჭოთა სივრციდან გამოსვლა საერთაშორისო არენაზე შეუქცევადი გახადა. ამრიგად, აზერბაიჯანმა აირჩია სამართლებრივი კონსოლიდაციის ინვერსიული, ერთგვარად „ზემოდან ქვემოთ“ მიმართული მიდგომა, სადაც სეცესიის ტრაექტორია დასრულდა არა რეფერენდუმის შედეგებზე აქტის დაშენებით, არამედ უკვე მოქმედი საკონსტიტუციო დოკუმენტის პოსტ-ფაქტუმ ლეგიტიმაციით. (აზერბაიჯანის რესპუბლიკის უზენაესი საბჭო, 1991).

2.3 საბჭოთა სივრციდან გასვლის მექანიზმები სომხეთში

საქართველოსა და აზერბაიჯანის მიერ არჩეული ისტორიული რესტიტუციისა და საბჭოთა საკანონმდებლო ჩარჩოს უარყოფის ფონზე სომხეთის შემთხვევა სრულიად განსხვავებულ და უნიკალურ პოლიტიკურ და სამართლებრივ სტრატეგიას გვთავაზობს. როგორც მეორე თავის შესავალში უკვე აღვნიშნეთ 1990 წლის 3 აპრილს საბჭოთა კავშირმა მიიღო სეცესიის მარეგულირებელი სპეციალური კანონი რომელიც მოკავშირე რესპუბლიკების საბჭოთა კავშირიდან გასვლისთვის ურთულეს ბარიერებს აწესებდა. გარდა ხმათა ორი მესამედის მოპოვებისა, კანონის მე-9 და მე-14 მუხლები ითვალისწინებდა მაქსიმუმ 5-წლიან გარდამავალ პერიოდსა და ცენტრთან ქონებრივი, ფინანსური დავების სავალდებულო მოგვარებას (სსრკ-ის კანონი № 1409-I, 1990). თუ თბილისმა და ბაქომ ეს კანონი ფაქტობრივად იგნორირებაში მოაქციეს და დამოუკიდებლობისკენ მიმავალი ალტერნატიული გზები დაისახეს სომხეთის ეროვნულმა მოძრაობამ ლევონ ტერ პეტროსიანის ხელმძღვანელობით რადიკალურად განსხვავებული ტაქტიკა აირჩია. ნაცვლად იმისა რომ ცენტრის მიერ თავსმოხვეული თამაშის წესები უარეყოთ სომხურმა

პოლიტიკურმა ელიტამ გადაწყვიტა მოქმედი საბჭოთა იურისპრუდენცია მოსკოვის წინააღმდეგ ერთგვარ იურიდიულ ფარად გამოეყენებინა. ამერიკის შეერთებული შტატების ჰელსინკის კომისიის ოფიციალური ანგარიშის თანახმად სომხეთი აღმოჩნდა ერთადერთი საბჭოთა რესპუბლიკა რომელმაც დამოუკიდებლობის მოპოვება უშუალოდ სეცესიის შესახებ კანონის სრული დაცვითა და მასთან შესაბამისობით გადაწყვიტა. (CSCE, 1991). ეს ნაბიჯი არ ყოფილა შემთხვევითი ან იურიდიული გამოუცდებლობის შედეგი პირიქით საქმე გვაქვს ღრმად პრაგმატულ პოლიტიკურ გათვლასთან. ყარაბაღში მიმდინარე მზარდი ეთნიკური და ტერიტორიული კონფლიქტის ფონზე სომხეთის ხელმძღვანელობას კარგად ესმოდა რომ საბჭოთა კავშირიდან მყისიერი და ცალმხრივი იურიდიული რღვევა მოსკოვს მისცემდა ფორმალურ საბაზს ეკონომიკური ბლოკადისა თუ პირდაპირი სამხედრო ინტერვენციისთვის. ამიტომ მათ ამჯობინეს 3 აპრილის კანონის მოთხოვნებს დაქვემდებარებოდნენ რაც მართალია ითვალისწინებდა ურთულეს პროცედურებს და მათ შორის დამოუკიდებლობის ეტაპობრივ მოპოვებას გარდამავალი პერიოდისა და მოსკოვთან ხანგრძლივი მოლაპარაკებების გზით თუმცა უზრუნველყოფდა პროცესის მაქსიმალურ ლეგალურობას საბჭოთა კონსტიტუციურ სივრცეში (სსრკ-ის კანონი № 1409-I, 1990). ამგვარად სომხეთმა სეცესიის მექანიზმად აირჩია ეტაპობრივი და ნაკლებად კონფრონტაციული გამოსვლის გზა რითაც სამხრეთ კავკასიის რეგიონში სრულიად განსხვავებული პრაგმატული და ტრანზიციული იურიდიული პრეცედენტი შექმნა.

ამ პრაგმატული სტრატეგიის პირველი და ფუნდამენტური ნაბიჯი გადაიდგა 1990 წლის 23 აგვისტოს როდესაც სომხეთის უზენაესმა საბჭომ დამოუკიდებლობის შესახებ დეკლარაცია მიიღო. საქართველოსა და აზერბაიჯანის მსგავსი დოკუმენტებისგან განსხვავებით აღნიშნული დეკლარაცია არ წარმოადგენდა დამოუკიდებლობის მყისიერ გამოცხადებას ან საბჭოთა კავშირისგან დაუყოვნებლივ გამოყოფას. პირიქით დოკუმენტის ტექსტში ნათლად არის მითითებული რომ ეს არის დამოუკიდებელი სახელმწიფოებრიობის დამყარების პროცესის დასაწყისი (სომხეთის სსრ უზენაესი საბჭო, 1990). ამ იურიდიულმა ფორმულირებამ სომხეთს საშუალება მისცა დაეწყო შიდა ინსტიტუციური ტრანსფორმაცია და ეროვნული კანონმდებლობის ფორმირება ისე რომ

ფორმალურად არ დაერღვია საბჭოთა საკონსტიტუციო ჩარჩო. პოლიტიკური ელიტის ეს გადაწყვეტილება ნაკარნახევი იყო რეგიონში არსებული ურთულესი მდგომარეობით რადგან ცენტრთან მყისიერი სამართლებრივი რღვევა სომხეთს სრულ იზოლაციაში მოაქცევდა და მოსკოვთან ღია კონფრონტაციის რისკებს გაზრდიდა. პიტერ რატლანდის კვლევის მიხედვით, ამ პრაგმატული სტრატეგიის არჩევა სომხეთის უზენაეს საბჭოში მწვავე შიდა პოლიტიკური დებატების ფონზე წარიმართა. რადიკალი ნაციონალისტები (მათ შორის, „დაშნაკები“) მყისიერ დამოუკიდებლობასა და დათმობებზე უარის თქმას მოითხოვდნენ. მიუხედავად ამისა, ლევონ ტერ-პეტროსიანმა და მისმა გუნდმა შეძლეს პოლიტიკური მოქნილობის შენარჩუნება. ისინი აცნობიერებდნენ სომხეთის მძიმე გეოპოლიტიკურ მდგომარეობას და უპირატესობას ანიჭებდნენ 5-წლიანი გარდამავალი პერიოდის გამოყენებას, რათა მოსკოვთან ხიდების მყისიერი ჩატეხვით გამოწვეული კატასტროფა თავიდან აეცილებინათ (Rutland, 1994). შესაბამისად დეკლარაციამ შექმნა გარდამავალი ეტაპის სამართლებრივი საფუძველი რომლის ფარგლებშიც მოქმედი საბჭოთა სტრუქტურები რღვევის გარეშე ეტაპობრივად გარდაიქმნებოდა ეროვნულ ინსტიტუტებად. ეს იყო უკონფლიქტო ტრანზიციის მცდელობა სადაც მთავარი მიზანი არა წარსულთან დაუყოვნებელი გამიჯვნა არამედ მომავალი სეცესიისთვის უსაფრთხო იურიდიული ნიადაგის მომზადება გახლდათ. სწორედ ამ დოკუმენტმა განსაზღვრა ის ლეგალისტური ტრაექტორია რომელსაც სომხეთი საბოლოო დამოუკიდებლობის მოპოვებამდე მტკიცედ და თანმიმდევრულად მიჰყვა.

ამ ტრანზიციული და ეტაპობრივი სეცესიის ლოგიკური და იურიდიული კულმინაცია უკვე 1991 წლის 21 სექტემბრის საყოველთაო რეფერენდუმში გახლდათ. თუკი საქართველომ რეფერენდუმში 1918 წლის აქტის აღდგენის კითხვით ჩაატარა რათა საბჭოთა იურისპრუდენციას გამიჯნოდა სომხეთის რეფერენდუმის შეკითხვა პირდაპირ პასუხობდა 3 აპრილის სეცესიის კანონის მოთხოვნებს. კერძოდ ამომრჩევლებს დაუსვეს მშრალი და კონკრეტული კითხვა ეთანხმებოდნენ თუ არა რომ სომხეთი ყოფილიყო დამოუკიდებელი და დემოკრატიული რესპუბლიკა საბჭოთა კავშირის შემადგენლობის გარეთ. ამერიკის შეერთებული შტატების ჰელსინკის კომისიის ოფიციალური ანგარიშის მიხედვით

რეფერენდუმში მონაწილეთა აბსოლუტურმა უმრავლესობამ სეცესიას დაუჭირა მხარი რითაც სრულად დაკმაყოფილდა საბჭოთა კანონმდებლობით დაწესებული ხმათა ორი მესამედის მოპოვების ურთულესი ბარიერი (CSCE, 1991). სწორედ ამ უმაღლესი დემოკრატიული და ამავედროულად საბჭოთა კონსტიტუციურ ჩარჩოში მოქცეული ლეგიტიმაციის მოპოვების შემდგომ 1991 წლის 23 სექტემბერს უზენაესმა საბჭომ სომხეთი ოფიციალურად გამოაცხადა დამოუკიდებელ სახელმწიფოდ. შესაბამისად, სომხეთმა დამოუკიდებლობა საბჭოთა კანონის 5-წლიანი გარდამავალი ეტაპით კი არ დაასრულა, არამედ პროცესი ამ კანონის მიხედვით დაიწყო, თუმცა 1991 წლის ბოლოს სსრკ-ის საბოლოო კოლაფსმა მოვლენები დააჩქარა და დამოუკიდებლობის დე-ფაქტო მოპოვება ავტომატურად უზრუნველყო. ამ გადაწყვეტილებით სრულად დაიხურა ეტაპობრივი სეცესიის რთული წრე და სომხეთის ეროვნულმა მოძრაობამ შეძლო საბჭოთა ბიუროკრატიული მექანიზმების საკუთარ სასარგებლოდ გამოყენება.

საბოლოო ჯამში მეორე თავის შეჯამებისას ნათლად იკვეთება რომ ერთი და იგივე პოლიტიკური მიზნის მისაღწევად სამხრეთ კავკასიის სამივე რესპუბლიკამ სრულიად განსხვავებული სტრატეგიები აირჩია სადაც საქართველომ რადიკალური სამართლებრივი რღვევისა და ისტორიული რესტიტუციის გზა ამჯობინა აზერბაიჯანმა გარდამავალ ეტაპზე საკონსტიტუციო აქტისა და რეფერენდუმის სინთეზით იურიდიული განმტკიცება მოახდინა, ხოლო სომხეთმა რეგიონში საბჭოთა კანონმდებლობაზე მორგებული ეტაპობრივი და სრულად, შეიძლება ითქვას, ლეგალური სეცესიის უნიკალური პრეცედენტი შექმნა.

ქვეყანა	მთავარი სამართლებრივი სტრატეგია.	ლეგიტიმაციის წყარო/საფუძველი	რეფერენდუმის თარიღი და როლი
საქართველო	რადიკალური სამართლებრივი რღვევა და საბჭოთა ცენტრის კანონმდებლობის იგნორირება.	ისტორიული რესტიტუცია (1918 წლის დამოუკიდებლობის აქტის აღდგენა) და საერთო-სახალხო ნება.	1991 წლის 31 მარტი. როლი: მოსკოვის ბიუროკრატიული ბარიერების გვერდის ავლა და დამოუკიდებლობის უმაღლესი პირდაპირი ლეგიტიმაცია.
აზერბაიჯანი	თავდაპირველი ლავირება საბჭოთა ჩარჩოში (ყარაბაღის ფაქტორის გამო), შემდეგ ეტაპობრივი სამართლებრივი კონსოლიდაცია.	1918 წლის რესპუბლიკის მემკვიდრეობა და საკონსტიტუციო აქტის პოსტ-ფაქტუმ სახალხო დადასტურება.	1991 წლის 29 დეკემბერი. როლი: ელიტის მიერ უკვე მიღებული დოკუმენტის პოსტ-ფაქტუმ ლეგიტიმაცია და სსრკ-ის დაშლის შემდეგ ყარაბაღისთვის საბჭოთა კანონზე დაყრდნობის შანსის მოსპობა

სომხეთ	1990 წლის 3 აპრილის სსრკ-ის სეცესიის კანონის გამოყენება "იურიდიულ ფარად" და უკონფლიქტო, ლეგალური ტრანზიცი.	საბჭოთა კონსტიტუციური ჩარჩო და 5-წლიანი გარდამავალი ეტაპის მოთხოვნების ფორმალური დაცვა.	1991 წლის 21 სექტემბერი. როლი: სეცესიის შესახებ საბჭოთა კანონის ურთულესი მოთხოვნის (ხმათა 2/3) შესრულება და ეტაპობრივი გამოსვლის ლეგალურად დაგვირგვინება.
--------	--	--	---

ავტორი: ლევან ბურდული.

თავი 3. კოლექტიური მეხსიერება და იდეოლოგიური ნარატივები დამფუძნებელ აქტებში

ნაშრომის პირველ და მეორე თავებში გაანალიზდა ის სამართლებრივი მექანიზმები და ფორმალური პროცედურები, რომელთა მეშვეობითაც სამხრეთ კავკასიის ქვეყნებმა საბჭოთა კავშირიდან სეცესია და სამართლებრივი მემკვიდრეობის აღდგენა უზრუნველყვეს. თუმცა, მხოლოდ იურიდიული პროცედურები ახალი სახელმწიფოს სრულფასოვანი კონსოლიდაციისთვის საკმარისი არ აღმოჩნდა. როგორც პიოტრ შტომპკა აღნიშნავს, ტოტალიტარული სისტემის რღვევასა და შემდგომ სოციალურ ცვლილებებს, მიუხედავად იმისა, რომ სასურველი მოვლენა იყო, საზოგადოებისთვის ახლდა ეგრეთ წოდებული „გამარჯვების ტრავმა“. ამ უეცარმა და ყოვლისმომცველმა ტრანსფორმაციამ სოციალური და კულტურული დეზორიენტაცია გამოიწვია, რის გამოც პოლიტიკურ ელიტებს ახალი რეალობის ლეგიტიმაციისთვის მყარი იდეოლოგიური საყრდენის მოძიება დასჭირდათ (წერეთელი და სხვ., 2021). სწორედ ამ გარდამავალ, ტრავმულ სიტუაციაში გადამწყვეტი როლი შეასრულა კოლექტიურმა მეხსიერებამ. ეროვნულმა მოძრაობებმა მიმართეს როგორც მიზანმიმართულ დამახსოვრებას, ისე წარსულის გარკვეული ნაწილის დავიწყებას. პოლიტიკის მეცნიერების ექსპერტის (ექსპერტი №2) განმარტებით, ტრანზიციულ პერიოდში მმართველი რეჟიმები სწორედ „ისტორიის ინსტრუმენტალიზაციას“ მიმართავენ, რათა ჯერ ეროვნული იდენტობა ჩამოაყალიბონ, შემდეგ კი საკუთარი ხელისუფლების ლეგიტიმაცია უზრუნველყონ. მისი თქმით, წარსულზე აპელაციით ფორმირებული ეს პოლიტიკური ისტორიული მეხსიერება იმდენად სპეციფიკურია, რომ „ხშირად ეწინააღმდეგება კიდევ ისტორიული მეცნიერების დასკვნებს“, თუმცა ის არა მხოლოდ ასახავს, არამედ გარდაქმნის კიდევ საზოგადოებრივ ცნობიერებას. მომდევნო ქვეთავებში კონკრეტულად შედარდება, თუ როგორ განსხვავებულად გამოიყენეს

საქართველომ და აზერბაიჯანმა ეს კოლექტიური მეხსიერება და ისტორიული ტრავმები თავიანთ დამფუძნებელ დოკუმენტებში და რა პრაგმატული, ემოციებისგან დაცლილი გზა აირჩია სომხეთმა.

3.1 ისტორიული ტრავმის პოლიტიზება და ახალი ეროვნული იდენტობის ფორმირება საქართველოში.

საბჭოთა კავშირის დაშლისა და სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის აღდგენის ურთულეს გარდამავალ პროცესში, საქართველოს პოლიტიკურმა ელიტამ ლეგიტიმაციის ერთადერთ მყარ იარაღად უახლესი ისტორიული და კოლექტიური ტრავმების მიზანმიმართული პოლიტიზება აქცია. ამ სტრატეგიის ყველაზე მკაფიო და თვალსაჩინო გამოვლინება თავად 1991 წლის 9 აპრილის სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის აღდგენის აქტში იკვეთება, სადაც ახალი პოლიტიკური წესრიგის იურიდიულ ფუნდამენტად პირდაპირ არის გამოყენებული 1989 წლის 9 აპრილის სისხლიანი ტრაგედიის ხსოვნა. აღნიშნული ჩანაწერი არ წარმოადგენს მხოლოდ მსხვერპლთა მიმართ პატივისცემის რიტუალურ გამოხატულებას, არამედ იგი ატარებს უღრმეს იდეოლოგიურ დატვირთვას. კულტურული ტრავმის კონცეფციის თანახმად, მსგავსი მძიმე მოვლენები საზოგადოებაში აჩენს კოლექტიური იდენტობის ხელახალი ფორმირების საჭიროებას, რადგან ტრავმული გარემო პირდაპირ უწყობს ხელს ერის კონსოლიდაციასა და საერთო ემოციური ველის შექმნას. ქართული ეროვნული მოძრაობის მიერ ამ უახლესი ტრაგედიის შეტანა პირდაპირ დამფუძნებელ დოკუმენტში ემსახურებოდა საბჭოთა რეჟიმის სრულ მორალურ და პოლიტიკურ დელეგიტიმაციას. ამ აქტით სახელმწიფომ ოფიციალურად განაცხადა, რომ საბჭოთა კავშირი იყო არა უბრალოდ პოლიტიკური ცენტრი, არამედ ტერორისტული და ძალადობრივი სისტემა, რომელთანაც ნებისმიერი სამართლებრივი თუ ისტორიული კავშირის შენარჩუნება ყოვლად გაუმართლებელი იქნებოდა. შესაბამისად, უახლესი კოლექტიური ტრავმა გადაიქცა იმ მძლავრ იდეოლოგიურ მექანიზმად, რომელმაც

დააჩქარა საბჭოთა მემკვიდრეობისგან რადიკალური დისტანცირება და ახალი ეროვნული იდენტობის კონსტრუირება მოახდინა სწორედ უდანაშაულო მსხვერპლისა და თავისუფლებისთვის ბრძოლის ნარატივზე დაყრდნობით, რაც პირველი და უმთავრესი ნაბიჯი იყო დამოუკიდებელი საქართველოს პოლიტიკური გაფორმების გზაზე (წერეთელი და სხვ., 2021).

თუ 1989 წლის 9 აპრილი საზოგადოებისთვის უახლეს ემოციურ შოკს წარმოადგენდა, დამოუკიდებლობის აღდგენის დოკუმენტმა კიდევ უფრო შორეული კოლექტიური ტრავმა გააცოცხლა ტექსტში 1921 წლის თებერვალ-მარტის ომის ინტეგრირებით. როგორც ექსპერტი №1 აღნიშნავს, 1989 წლის 9 აპრილის ტრაგედიის შემდეგ მოსახლეობა თავს შეურაცხყოფილად გრძნობდა, რამაც ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობას მასობრივი ხასიათი შესძინა. ახალი ეროვნული იდენტობის გასამყარებლად სასიცოცხლოდ აუცილებელი გახდა წარსულის მაგალითის გამოყენება. ექსპერტის მითითებით, 1988-1990 წლებში პრესაში მიზანმიმართულად დაიწყო მრავალი მასალის გამოქვეყნება პირველ რესპუბლიკაზე და გამოიცა კრებულები, სადაც 1921 წლის მოვლენებს უკვე ოფიციალური იურიდიული შეფასება მიეცა როგორც ოკუპაციას. ამან საზოგადოებაში ბუნებრივად გააღვიძა დამოუკიდებლობის საჭიროების აღქმა. ზემოთ ხსენებულ ნაშრომში მოცემული დამახსოვრებისა და დავიწყების თეორიული მოდელი ზუსტად ხსნის ამ რთულ პროცესს, სადაც ეროვნული იდენტობის ხელახალი შენებისთვის სასიცოცხლოდ აუცილებელია საერთო წარსულის კონკრეტული ეპიზოდების წინ წამოწევა და სხვების უგულებელყოფა. მეხსიერების პოლიტიკა ყოველთვის გულისხმობს შერჩევითობას, რადგან ტრანზიციულ ეტაპზე მყოფ საზოგადოებას სჭირდება მკაფიო და არაორაზროვანი ნარატივი, რომელიც ახალ რეალობას გაამართლებს. ქართულმა ეროვნულმა მოძრაობამ ზუსტად ეს ორმაგი სტრატეგია აირჩია და მიზანმიმართულად დატოვა აქტიური დავიწყების ზონაში საბჭოთა ეპოქის ნებისმიერი სოციალური თუ ინდუსტრიული გამოცდილება. დოკუმენტში საბჭოთა პერიოდი მხოლოდ იძულებით ყოფნად არის მოხსენიებული, რაც იმას ნიშნავს, რომ ერის ისტორიული მეხსიერებიდან სამოცდაათი წელი ამოიშალა როგორც ნორმალური განვითარების ეტაპი. სამაგიეროდ, საზოგადოების მთელი ფოკუსი და ყურადღება 1921

წლის სამხედრო აგრესიისა და დამოუკიდებლობის დაკარგვის ტრავმის დამახსოვრებაზე გადაიტანეს. ამ შორეული ისტორიული ტრავმის გაცოცხლებით შეიქმნა საერთო ისტორიული მტრის უწყვეტი ხატი, რითაც საბჭოთა კავშირი კოლექტიურ ცნობიერებაში დაილევა არა როგორც თანაცხოვრების, არამედ როგორც განგრძობითი ძალადობის, ტერორისა და ეროვნული დამცირების ეპოქად. სწორედ კოლექტიური მეხსიერების ამგვარმა რადიკალურმა ფილტრაციამ და წარსულის ხელახალმა ჩამოყალიბებამ შექმნა ის მძლავრი ემოციური ფონი, რომლის შევსებაც მხოლოდ საბჭოთა მემკვიდრეობისგან სრულად დაცლილი დამოუკიდებელი ეროვნული სახელმწიფოს იდეით გახდა შესაძლებელი. (წერეთელი და სხვ., 2021).

ამგვარმა იდეოლოგიურმა ტრანსფორმაციამ და კოლექტიური მეხსიერების ხელახალმა ფორმირებამ, პირდაპირი და შეუქცევადი გავლენა მოახდინა დამოუკიდებელი საქართველოს ინსტიტუციურ მოწყობაზე. ეროვნული სახელმწიფოს კონცეფცია გვეკარნახობს, სრულფასოვანი პოლიტიკური დამოუკიდებლობა მოითხოვს ერის უზენაესობის დამკვიდრებას ყველა სახელმწიფოებრივ ინსტიტუტზე (წერეთელი და სხვ., 2021). რადგან წინა ეტაპზე პოლიტიკურმა ელიტამ საბჭოთა წარსული სრულად გამოაცხადა ტერორისტულ და ძალადობრივ რეჟიმად, მათ თავადვე მოუსპეს საკუთარ თავს ძველი ადმინისტრაციული თუ სამართლებრივი აპარატის ეტაპობრივი რეფორმირების იურიდიული და მორალური უფლება. 1991 წლის დამოუკიდებლობის აღდგენის აქტით გაცხადებული რადიკალური წყვეტა ნიშნავდა, რომ ახალი ეროვნული სახელმწიფო უნდა აშენებულიყო არა საბჭოთა სტრუქტურების ტრანსფორმაციით, არამედ სრულიად ახალ ეროვნულ და დემოკრატიულ პრინციპებზე. თუმცა, ამ რადიკალურ პოლიტიკურ წყვეტას, ექსპერტ №2-ის შეფასებით, უმძიმესი ფასი ჰქონდა: რადგან საქართველოს ეკონომიკა (მაგალითად, მსუბუქი მრეწველობა თუ ავტომშენებლობა) იყო ერთიანი საკავშირო კომპლექსის ნაწილი და დამოკიდებული შუა აზიისა თუ რუსეთის ნედლეულსა და ბაზრებზე, საბჭოთა კავშირის დაშლით მოხდა „სისტემის მოკვდინება“. ექსპერტი აღნიშნავს, რომ ეკონომიკური ბაზისის არარსებობისა და კაპიტალიზმის ურთულესი რესტავრაციის გამო, მხოლოდ „ლიბერალური კონსტიტუციის“ მიღება საკმარისი არ

აღმოჩნდა: ქვევიდან წამოსული დემოკრატიული, საზოგადოებრივი ინსტიტუტები (პარტიები, არასამთავრობოები) სუსტი დარჩა, რამაც სახელმწიფო მშენებლობის პროცესი უკიდურესად გაართულა.

3.2 ელიტების ტრანსფორმაცია და პირველი რესპუბლიკის მემკვიდრეობის ინსტრუმენტალიზაცია აზერბაიჯანში

საბჭოთა კავშირის დაშლისა და ახალი პოლიტიკური რეალობის ფორმირების პროცესში აზერბაიჯანის შემთხვევა საყურადღებოა იმ სპეციფიკური დინამიკით, რომელიც ადგილობრივ მმართველ წრეებში განვითარდა და რომელმაც პირდაპირი გავლენა მოახდინა სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის ლეგიტიმაციის გზებზე. ტრანზიციულ პერიოდში აზერბაიჯანის პოლიტიკურად აქტიური საზოგადოება ძირითადად ორ ურთიერთდაპირისპირებულ სეგმენტად იყოფოდა, საიდანაც ერთს წარმოადგენდა ძალაუფლების მონოპოლიზატორი კომუნისტური ნომენკლატურა, ხოლო მეორეს მმართველობას მოკლებული ეროვნული ინტელიგენცია. მართალია, ორივე ჯგუფს აერთიანებდა სეკულარული ხედვა და ეროვნული სახელმწიფოებრიობის იდეა, თუმცა მათი სტრატეგიული მიზნები რადიკალურად განსხვავდებოდა: ნომენკლატურა საბჭოთა და რუსული იმპერიული სისტემის შიგნით ფართო ავტონომიის შენარჩუნებას ესწრაფვოდა, მაშინ როდესაც ინტელიგენცია სრულ დამოუკიდებლობას ითხოვდა. სწორედ აქ შემოდის ელიტების ლეგიტიმაციის კრიზისის მომენტი, რადგან როდესაც საბჭოთა იმპერია თავისი აღსასრულის ფაზაში შევიდა, მმართველმა ნომენკლატურამ ძალაუფლების შესანარჩუნებლად აუცილებელი გახადა საკუთარი პოლიტიკური პლატფორმის ტრანსფორმაცია და ეროვნული დამოუკიდებლობის ნარატივის ათვისება. ქვეყანაში მიმდინარე მოვლენებმა ნათლად აჩვენა, რომ მართალია ინტელიგენციამ შეძლო ძალაუფლების მოკლევადიანი მოპოვება, თუმცა მათ არ აღმოაჩნდათ საკმარისი

სამთავრობო გამოცდილება, რათა ნომენკლატურის დახმარების გარეშე ეფექტურად ემართათ ახლადშექმნილი რესპუბლიკა. შესაბამისად, აზერბაიჯანში განვითარებული პოლიტიკური ძვრები შეიძლება ჩაითვალოს, როგორც ელიტების გადარჩენის სტრატეგია, სადაც ძველი მმართველი კლასი იძულებული გახდა საზოგადოების მხარდაჭერის მოსაპოვებლად მიემართა ისტორიული მეხსიერებისთვის და საკუთარი ლეგიტიმაცია დაეკავშირებინა არა უბრალოდ ახალ პოსტსაბჭოთა რეალობასთან, არამედ პირველი დემოკრატიული რესპუბლიკის მემკვიდრეობასთან, რაც საკმაოდ ძლიერი არგუმენტი აღმოჩნდა პოლიტიკური უწყვეტობის უზრუნველსაყოფად (Swietochowski, 1999).

ელიტების მიერ შემუშავებული გადარჩენის სტრატეგია და იდეოლოგიური ტრანსფორმაცია ყველაზე თვალსაჩინოდ აისახა 1991 წლის 18 ოქტომბერს მიღებულ აზერბაიჯანის სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის შესახებ კონსტიტუციურ აქტში. დოკუმენტის პრეამბულა პირდაპირ მიუთითებს 1920 წლის 27 და 28 აპრილს განვითარებულ მოვლენებზე, სადაც ხაზგასმულია, რომ რუსეთმა საერთაშორისო სამართლის ნორმების დარღვევით აზერბაიჯანში შეიყვანა ჯარი, მოახდინა სუვერენული ტერიტორიის ოკუპაცია და დაამხო კანონიერად არჩეული ხელისუფლება. ამასთანავე, აქტის პირველი მუხლი მეთერთმეტე წითელი არმიის ინტერვენციას ოფიციალურად აფასებს დამოუკიდებელი აზერბაიჯანის ოკუპაციად, ხოლო მეორე მუხლით ქვეყანა 1918 წელს შექმნილი დემოკრატიული რესპუბლიკის მემკვიდრედ ცხადდება. საყურადღებოა ის ფაქტი, რომ ამ ჩანაწერების მიზანი ამ კონკრეტულ ეტაპზე არა იმდენად სამართლებრივი მემკვიდრეობის მტკიცება იყო, რამდენადაც საზოგადოებრივი ცნობიერების ფორმირება და საერთო მტრის ხატის ჩამოყალიბება. დოკუმენტში საბჭოთა პერიოდი მკაცრად არის შეფასებული როგორც კოლონიალიზმის ეპოქა, რომელსაც თან სდევდა ეროვნული სიმდიდრის ძარცვა, მასობრივი დასჯა და ეროვნული ღირსების შელახვა. მმართველი წრეების მხრიდან საკუთარი უახლესი წარსულის ამგვარი რადიკალური დემონიზება ემსახურებოდა ერთ კონკრეტულ პოლიტიკურ ამოცანას, რათა ძველ ნომენკლატურას, რომელიც თავად წარმოადგენდა საბჭოთა სტრუქტურების ნაწილს, სრულად ჩამოერეცხა პასუხისმგებლობა და დისტანცირებულიყო ტოტალიტარული მემკვიდრეობისგან.

ისტორიული ტრავმის გაცოცხლებით პოლიტიკურმა კლასმა შეძლო ახალი იდეოლოგიური ფუნდამენტის შექმნა. განვითარებული მოვლენები ნათლად აჩვენებს, რომ ელიტამ ოსტატურად გამოიყენა წარსულის ტრაგედია ლეგიტიმაციის მოსაპოვებლად, რითაც საზოგადოების ყურადღება მიმართა საგარეო საფრთხისკენ და საკუთარი მმართველობა ეროვნული გადარჩენის ერთადერთ გარანტად წარმოაჩინა.

აზერბაიჯანის პოლიტიკური ელიტის მიერ კონსტიტუციურ დონეზე განხორციელებული იდეოლოგიური მანიპულაციის სიდრმისეული გააზრება შეუძლებელია საქართველოს გამოცდილებასთან შედარების გარეშე. საყურადღებოა ის ფაქტი, რომ საქართველოს შემთხვევაში დამოუკიდებლობის აქტი და ისტორიული ტრავმების ინსტრუმენტალიზაცია ემსახურებოდა არსებული საბჭოთა ინსტიტუციური მოწყობის სრულ დემონტაჟს, აზერბაიჯანული ელიტის სტრატეგია კი სრულიად განსხვავებულ პოლიტიკურ ლოგიკას დაექვემდებარა. როგორც ტადეუმ შვიეტოხოვსკის კვლევა ცხადყოფს, ადგილობრივი აზერბაიჯანული საზოგადოებისთვის მკვიდრი სახელმწიფოებრიობის იდეა წარმოადგენდა სიახლეს, რადგან მათ არ გააჩნდათ დამოუკიდებელი მართვის ხანგრძლივი ისტორიული ტრადიცია. ამ გარემოებას ზუსტად ხსნის ექსპერტი №1: მისი განმარტებით, მართალია აღნიშნულ ტერიტორიაზე ისტორიულად თურქულენოვანი მოსახლეობა ცხოვრობდა და სხვადასხვა სახანოებიც არსებობდა, თუმცა უშუალოდ „აზერბაიჯანი“, როგორც დამოუკიდებელი სახელმწიფოს სახელწოდება, 1918 წლამდე არ ფიქსირდება. შესაბამისად, 1990-იან წლებში ახალი ელიტისთვის ამ პირველ რესპუბლიკაზე აპელირება სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვანი იყო, რათა საკუთარი ლეგიტიმაცია ამ ისტორიულ პრეცედენტთან დაეკავშირებინათ. აღსანიშნავია ისიც, რომ ქართული ეროვნული მოძრაობისგან განსხვავებით, რომელიც შედარებით ჰომოგენურ ნარატივზე ოპერირებდა და წარსულთან რადიკალურ წყვეტას მოითხოვდა, აზერბაიჯანის ტრანზიციული მმართველობა დადგა სერიოზული შიდა საფრთხეების წინაშე, რაც გამოიხატებოდა სხვადასხვა ეთნიკური ჯგუფების მხრიდან ფართო ავტონომიის მოთხოვნაში (კერძოდ, ძირითადი საფრთხე მოდიოდა მთიანი ყარაბაღის სომხური მოსახლეობისგან ასევე არანაკლებ სახიფათო იყო ლეზგების

სეპარატისტული მოძრაობა ჩრდილოეთში და თალეშების ეროვნული გამოღვიძება სამხრეთში), რასაც შეეძლო რესპუბლიკა სუსტ ფედერაციად გარდაექცია. სწორედ აქ შემოდის შედარებითი პერსპექტივა, რადგან აზერბაიჯანის შემთხვევაში პირველი რესპუბლიკის მემკვიდრეობის ინსტრუმენტალიზაცია წარმოადგენდა არა იმდენად ინსტიტუციური რღვევისკენ მიმართულ ნაბიჯს, რამდენადაც ძველი ნომენკლატურის მცდელობას შეენარჩუნებინა ცენტრალიზებული სახელმწიფო აპარატი და გაენეიტრალებინათ ცენტრიდანული ძალები. განვითარებული მოვლენები ნათლად აჩვენებს, რომ საბჭოთა წარსულის ოკუპაციად გამოცხადება და იურიდიული დელეგიტიმაცია ორივე რესპუბლიკაში მოხდა, თუმცა აზერბაიჯანმა ეს დისკურსი გამოიყენა საზოგადოების კონსოლიდაციისა და არსებული ძალაუფლების ვერტიკალის გადასარჩენად, რაც საბოლოო ჯამში მკვეთრად განასხვავებს მათ სახელმწიფოებრივი მდგრადობის უზრუნველყოფის ქართული მოდელისგან (Swietochowski, 1999).

3.3 პრაგმატული სეცესია და ეროვნული კონსოლიდაცია სომხეთის მაგალითზე

სამხრეთ კავკასიის პოლიტიკური ტრანსფორმაციის შედარებითი ანალიზი სრულყოფილი ვერ იქნება სომხეთის სეცესიის სპეციფიკური მოდელის განხილვის გარეშე, რომელიც მნიშვნელოვნად განსხვავდება საქართველოსა და აზერბაიჯანის გამოცდილებისგან. საყურადღებოა ის ფაქტი, რომ თუ ქართული ეროვნული მოძრაობა საბჭოთა ცენტრის წინააღმდეგ მიმართულ ისტორიულ ტრავმებსა და რადიკალურ წყვეტას ეფუძნებოდა, ხოლო აზერბაიჯანული მოდელი ძველი ნომენკლატურის გადარჩენის სტრატეგიას წარმოადგენდა, სომხეთის შემთხვევაში სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის იდეა სრულიად სხვა პოლიტიკური მოტივაციით იკვებებოდა. როგორც რაზმიკ პანოსიანის კვლევა ცხადყოფს, სომხური ნაციონალიზმისა და ეროვნული იდენტობის თანამედროვე ფორმირების პროცესი უშუალოდ დაუკავშირდა 1988 წელს

დაწყებულ ყარაბაღის მოძრაობას, რამაც საზოგადოების უპრეცედენტო ეროვნული კონსოლიდაცია გამოიწვია. აღსანიშნავია ისიც, რომ ტრანზიციულ პერიოდში სომხური პოლიტიკური ცნობიერება დიდწილად ეყრდნობოდა წარსულის მითებსა და 1915 წლის გენოციდის ტრავმას, თუმცა ახალმა ელიტამ, რომელიც ძირითადად „ყარაბაღის კომიტეტისა“ და შემდგომი „სომხეთის ეროვნული მოძრაობის“ ლიდერებს აერთიანებდა, ისტორიული მეხსიერება მიმართა არა უბრალოდ საბჭოთა სისტემის დემონიზებისკენ, არამედ კონკრეტული ტერიტორიული და ეგზისტენციალური მიზნისკენ. სწორედ აქ შემოდის პრაგმატული სეცესიის კონცეფცია, რადგან დამოუკიდებლობისკენ სწრაფვა განიხილებოდა როგორც ერის ფიზიკური გადარჩენისა და ყარაბაღის საკითხის მოგვარების აუცილებელი პირობა, სადაც ისტორიული მოვლენები და გენოციდის განმეორების შიში ოსტატურად იქნა გამოყენებული თანამედროვე პოლიტიკური მობილიზაციისთვის. (Panossian, 2022). მიუხედავად ამგვარი განსხვავებული სტრატეგიებისა, ექსპერტი №2-ის პოლიტ-ეკონომიკური ანალიზი აჩვენებს, რომ საბჭოთა სივრცეში ნამდვილი „ეტაპობრივი გამოსვლა“ პრაქტიკულად შეუძლებელი იყო. განსხვავებით კოლონიური სახელმწიფოებისგან, რომლებიც მონოკულტურებს ავითარებდნენ და მიტროპოლიაზე ნეოკოლონიური დამოკიდებულებით გამოდიოდნენ, პოსტსაბჭოთა, მათ შორის კავკასიური რესპუბლიკები ერთიან, კოორდინირებულ საწარმოო ჯგუფზე იყვნენ მიბმულნი. შესაბამისად, ექსპერტის დასკვნით, სანამ ქვეყანას არ აქვს დამოუკიდებელი, ძლიერი ეკონომიკური ბაზისი და ალტერნატიული (მაგალითად, ევროპული) ბაზრები, ეტაპობრივი თუ რადიკალური სამართლებრივი სეცესია მაინც გარდაუვალ ინსტიტუციურ და ეკონომიკურ კოლაფსამდე მიდის.

სომხური პრაგმატული ნაციონალიზმისა და ტერიტორიული კონსოლიდაციის სტრატეგია ყველაზე თვალსაჩინოდ აისახა 1990 წლის 23 აგვისტოს მიღებულ დამოუკიდებლობის დეკლარაციაში, რომელიც მკვეთრად განსხვავდება საქართველოსა და აზერბაიჯანის ანალოგიური დოკუმენტებისგან. საყურადღებოა ის ფაქტი, რომ თუ თბილისსა და ბაქოში მიღებული აქტები პირდაპირ აცხადებდნენ საბჭოთა პერიოდს ოკუპაციად და კოლონიალიზმად, სომხურ დოკუმენტში მსგავსი რადიკალური მიდგომა არ

გვხვდება. აღსანიშნავია ისიც, რომ დეკლარაციის პრემბულა პირდაპირ ეყრდნობა 1989 წლის 1 დეკემბრის ერთობლივ გადაწყვეტილებას სომხეთის საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკისა და მთიანი ყარაბაღის გაერთიანების შესახებ, რაც ადასტურებს იმას, რომ სეცესიის მთავარი მამოძრავებელი ძალა არა ინსტიტუციური რღვევა, არამედ კონკრეტული ტერიტორიის მიერთების ამოცანა იყო. მართალია, დოკუმენტი ავითარებს 1918 წლის 28 მაისს შექმნილი დამოუკიდებელი რესპუბლიკის დემოკრატიულ ტრადიციებს და მეთერთმეტე მუხლით მხარს უჭერს 1915 წლის გენოციდის საერთაშორისო აღიარებას, თუმცა ეს ისტორიული მეხსიერება გამოიყენება საგარეო ლეგიტიმაციისთვის და არა არსებული რეჟიმის მყისიერი დელეგიტიმაციისთვის. სწორედ აქ შემოდის შედარებითი პერსპექტივა, რადგან ახალმა პოლიტიკურმა კლასმა აირჩია სამართლებრივი თანმიმდევრობის გზა და დეკლარაცია გამოაცხადა არა როგორც დამოუკიდებლობის მყისიერი აღდგენა, არამედ როგორც დამოუკიდებელი სახელმწიფოებრიობის დამკვიდრების პროცესის დასაწყისი. განვითარებული მოვლენები ნათლად აჩვენებს, რომ სომხურმა ელიტამ ისტორიული ტრავმები და ეროვნული მიზნები მოაქცია უკიდურესად პრაგმატულ ჩარჩოში, რითაც შექმნა საბჭოთა კავშირიდან გამოსვლის უნიკალური ლეგალისტური მოდელი, სადაც მთავარი აქცენტი არა წარსულის უარყოფაზე, არამედ მომავლის ტერიტორიულ უზრუნველყოფაზე გაკეთდა (სომხეთის სსრ უზენაესი საბჭო, 1990).

სომხეთის პრაგმატული სეცესიისა და ეტაპობრივი დამოუკიდებლობის პროცესის ანალიზი სრულყოფილი ვერ იქნება იმ ფუნდამენტური იდეოლოგიური ტრანსფორმაციის განხილვის გარეშე რომელიც ამ პოლიტიკურმა და სამართლებრივმა ნაბიჯებმა გამოიწვია. როგორც რაზმიკ პანოსიანის კვლევა გვიჩვენებს 1988 წლის ყარაბაღის მოძრაობამ და შემდგომმა სეცესიამ რადიკალურად შეცვალა სომხური ეროვნული იდენტობა და კოლექტიური მეხსიერების აქცენტები. ექსპერტი №1 შეფასებით, სომხური პოლიტიკური ნაბიჯების სიმძაფრე ისტორიული რეალობით აიხსნება: 1045 წელს ანისის სამთავროს დაცემის შემდეგ (რადგან შემდგომი კილიკიის სახელმწიფო კავკასიის მიღმა არსებობდა), სომეხ ერს ფაქტობრივად 9 საუკუნის განმავლობაში არ გააჩნდა საკუთარი სახელმწიფო.

ექსპერტი აღნიშნავს, რომ მათთვის 1918 წელს სახელმწიფოებრიობის აღდგენა უკვე უდიდესი გამარჯვება იყო, ხოლო 1990-იან წლებში სომხეთსა და აზერბაიჯანს შორის არსებული უკიდურესად დამაბული ურთიერთობების ფონზე, ეროვნულ-სახელმწიფოებრივი კონსოლიდაცია ეგზისტენციალურ აუცილებლობად იქცა. თუმცა ახალი პოლიტიკური ელიტის პრაგმატულმა სტრატეგიამ და ტერიტორიული კონსოლიდაციის იდეამ საზოგადოება გადაიყვანა სრულიად ახალ აქტიურ და სახელმწიფოებრივ რელსებზე. სწორედ აქ შემოდის იდენტობის რეფორმულირების კონცეფცია რადგან სომხეთმა შეძლო ისტორიული ტრავმა გამოეყენებინა არა მხოლოდ გლოვისთვის არამედ მობილიზაციისთვის რითაც შეიქმნა ფიზიკური გადარჩენისა და სუვერენიტეტის დაცვის ახალი ნარატივი. განვითარებული მოვლენები ნათლად აჩვენებს, რომ სომხეთის ტრანზიცია არ ყოფილა მხოლოდ მშრალი იურიდიული აქტი არამედ ეს იყო ერის ფსიქოლოგიური გარდატეხა სადაც ისტორიული მსხვერპლის როლი ჩაანაცვლა შედეგზე ორიენტირებული პრაგმატული სახელმწიფოს მშენებლობის იდეამ რამაც საბოლოო ჯამში უზრუნველყო კიდევ სომხეთის როგორც დამოუკიდებელი სუბიექტის მდგრადობა რთულ კავკასიურ გეოპოლიტიკურ სივრცეში (Panossian, 2002).

დასკვნა

მოცემული ნაშრომის ფარგლებში სამხრეთ კავკასიის ქვეყნების 1990-1991 წლების დამოუკიდებლობის აღდგენის აქტებისა და დეკლარაციების შედარებითმა ანალიზმა ნათლად აჩვენა, რომ მიუხედავად საერთო 70-წლიანი ტოტალიტარული მემკვიდრეობისა და მსგავსი გეოპოლიტიკური გამოწვევებისა, თითოეულმა სახელმწიფომ სუვერენიტეტის მოპოვებისა და პოლიტიკური ლეგიტიმაციის სრულიად განსხვავებული, ინდივიდუალური სტრატეგია აირჩია.

გამოიკვეთა, რომ საქართველო წავიდა ყველაზე უკომპრომისო იურიდიული გზით, სრულად უარყო საბჭოთა საკანონმდებლო ჩარჩო და პირდაპირი დემოკრატიის (რეფერენდუმის) გამოყენებით, ისტორიული ტრავმების პოლიტიზების ფონზე მოახდინა 1918-1921 წლების პირველი რესპუბლიკის მემკვიდრეობის სრული რესტიტუცია, რითაც საბჭოთა ეპოქა სამართლებრივ ვაკუუმად და ოკუპაციად გამოაცხადა.

აზერბაიჯანის შემთხვევაშიც დაფიქსირდა ისტორიული უწყვეტობის აღდგენისა და 1918 წლის დემოკრატიულ რესპუბლიკასთან დაბრუნების ფაქტი, თუმცა, ქართული მოდელისგან განსხვავებით, ადგილობრივმა მმართველმა ელიტამ (ძველმა ნომენკლატურამ) საბჭოთა წარსულის დემონიზება და კოლექტიური მეხსიერების ინსტრუმენტალიზაცია უკიდურესად პრაგმატულად გამოიყენა საკუთარი პოლიტიკური ძალაუფლების გადასარჩენად, ელიტების ტრანსფორმაციისა და საზოგადოების კონსოლიდაციისთვის შიდა საფრთხეების ფონზე.

სრულიად კონტრასტული სურათია სომხეთის მაგალითზე, სადაც ახალმა პოლიტიკურმა კლასმა უარი თქვა პირველი რესპუბლიკის მემკვიდრეობის მყისიერ ინსტრუმენტალიზაციასა და იურიდიულ წყვეტაზე; ნაცვლად ამისა, სომხეთის ეროვნულმა მოძრაობამ ისტორიული ტრავმა და ეგზისტენციალური შიშები მიმართა არა საბჭოთა სტრუქტურების მყისიერი ნგრევისკენ, არამედ ყარაბაღის საკითხის ირგვლივ საზოგადოების მობილიზაციისა და მოქმედი საბჭოთა კანონმდებლობის დაცვით ეტაპობრივი, ლეგალისტური სეცესიისკენ.

საბოლოო ჯამში, კვლევამ სრულად დაადასტურა მეორე დაშვება აქტების მკვეთრად ინდივიდუალური ბუნების შესახებ, ხოლო პირველი დაშვება ნაწილობრივ გამართლდა, რადგან 1918 წლის მემკვიდრეობის აღდგენა მხოლოდ საქართველოსა და აზერბაიჯანის სტრატეგია აღმოჩნდა. ამასთან, საბოლოოდ იკვეთება, რომ ეს დოკუმენტები არ არის მხოლოდ მშრალი იურიდიული ტექსტები; ისინი მძლავრი იდეოლოგიური მანიფესტებია, რომლებმაც მეხსიერების პოლიტიკის მეშვეობით შექმნეს ის უნიკალური პრე-კონსტიტუციური ფუნდამენტი, რაზეც სამივე ქვეყნის თანამედროვე სახელმწიფოებრიობა დაშენდა.

გამოყენებული ლიტერატურა

აზერბაიჯანის დემოკრატიული რესპუბლიკის ეროვნული საბჭო. (1918). აზერბაიჯანის დამოუკიდებლობის დეკლარაცია. Presidential Library of Azerbaijan. მოძიებულია: <https://axc.preslib.az/en/page/5SfkMph0xv>

აზერბაიჯანის რესპუბლიკის უზენაესი საბჭო. (1991). სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის შესახებ კონსტიტუციური აქტი. Presidential Library of Azerbaijan. მოძიებულია: https://republic.preslib.az/en_d2.html

გეგენავა, დ. და სხვ. (2019). საქართველოს კონსტიტუციონალიზმის ისტორია. თბილისი. მოძიებულია: <https://ilpr.ge/wp-content/uploads/book/book-23.pdf>

კაპიტანოვი, ლ. (2019). 1991 წლის 9 აპრილის დამოუკიდებლობის აქტი და საქართველოს სამართალმემკვიდრეობის საკითხი. ჰაინრიჰ ბიოლის ფონდი. მოძიებულია: https://ge.boell.org/sites/default/files/levan_kapitanovis_kvleva.pdf

წერეთელი, ი. და სხვ. (2021). ნაციონალიზმი: ენციკლოპედიური ცნობარი. შოთა რუსთაველის საქართველოს ეროვნული სამეცნიერო ფონდი. მოძიებულია: <https://rustaveli.org.ge/res/docs/258b87280968d2b927208835c7988bf2bca59ae3.pdf>

მაცაბერიძე, მ. (2025). საქართველოს დამოუკიდებლობის აქტი: ენციკლოპედიური ცნობარი. შოთა რუსთაველის საქართველოს ეროვნული სამეცნიერო ფონდი. მოძიებულია: <https://rustaveli.org.ge/res/docs/c20f518757471cd6ad341d3bfbf3ac97647a19d6.pdf>

საქართველოს ეროვნული ბიბლიოთეკა. (2023). საქართველოს რესპუბლიკის 1991 წლის 31 მარტის რეფერენდუმი. ეროვნული ფოტომატიანე. მოძიებულია: [საქართველოს რესპუბლიკის 1991 წლის 31 მარტის რეფერენდუმი - NPLG Wiki Dictionaries](#)

საქართველოს რესპუბლიკის უზენაესი საბჭო. (1991). საქართველოს სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის აღდგენის აქტი. საქართველოს საკანონმდებლო მაცნე. მოძიებულია: <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/32362?publication=0>

სომხეთის სსრ უზენაესი საბჭო. (1990). სომხეთის დამოუკიდებლობის დეკლარაცია.

სომხეთის რესპუბლიკის მთავრობა. მოძიებულია: <https://www.gov.am/en/independence/>

ჩიტაძე, ნ. (2011). საქართველოს ავტონომიური რესპუბლიკების სამართლებრივი სტატუსი. ომისა და მშვიდობის გაშუქების ინსტიტუტი. მოძიებულია:

https://iccn.ge/files/sakartvelos_avtonomiuri_respublikebis_samartlebrivi_statusi_nika_chitadze.pdf

ჯანელიძე, ო. (2018). საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ნარკვევები. თბილისი. მოძიებულია: <https://dspace.nplg.gov.ge/bitstream/1234/271051/4/SakartvelosDemokratiuliRespublikisNarkvevebi.pdf>

Assmann, J., & Czaplicka, J. (1995). Collective memory and cultural identity. New German Critique. <https://www.jstor.org/stable/488538>

Buchanan, A. (1997). Theories of Secession. Philosophy & Public Affairs. მოძიებულია: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1088-4963.1997.tb00049.x>

Cassese, A. (1995). Self-determination of peoples: A legal reappraisal. Cambridge University Press. მოძიებულია: <https://www.jstor.org/stable/24675240>

U.S. Commission on Security and Cooperation in Europe (CSCE). (1991). Report on the Armenian Referendum on Independence. მოძიებულია: <https://www.csce.gov/wp-content/uploads/2016/05/Report-on-the-Armenian-Referendum-on-Independence.pdf>

Cornell, S. E. (2001). Small nations and great powers: A study of ethno-political conflict in the Caucasus. Routledge. მოძიებულია: <https://www.taylorfrancis.com/books/mono/10.4324/9780203988879/small-nations-great-powers-svante-cornell>

Cornell, S. E. (2011). Azerbaijan since independence. M.E. Sharpe. მოძიებულია:
http://lib.vsu.am/open_books/304695.pdf

De Waal, T. (2010). The Caucasus: An introduction. Oxford University Press. მოძიებულია:
[https://books.google.ge/books?id=6X745rS5Ci8C&printsec=frontcover&source=gbs_ge_summary_r
&cad=0#v=onepage&q&f=false](https://books.google.ge/books?id=6X745rS5Ci8C&printsec=frontcover&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false)

Lipset, S. M. (1959). Some social requisites of democracy: Economic development and political legitimacy. The American Political Science Review. მოძიებულია: [Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy1 | American Political Science Review | Cambridge Core](#)

Melikyan, A., et al. (2018). The Rise of New Nationalism in Armenia, Azerbaijan, and Georgia in the Late 1980s and Early 1990s. Caucasus Edition. მოძიებულია: <https://caucasusedition.net/the-rise-of-new-nationalism-in-armenia-azerbaijan-and-georgia-in-the-late-1980s-and-early-1990s/>

Müllerson, R. (1993). The continuity and succession of states, by reference to the former USSR and Yugoslavia. *International and Comparative Law Quarterly*. მოძიებულია:
<https://www.cambridge.org/core/journals/international-and-comparative-law-quarterly/article/abs/continuity-and-succession-of-states-by-reference-to-the-former-ussr-and-yugoslavia/FC490BC0198EA41DC359DEEB6492BCC3>

Nazaretyan, H. (2025). Armenian Genocide: Diplomatic Pragmatism & Moral Obligation. EVN Report. მოძიებულია: <https://evnreport.com/politics/armenian-genocide-diplomatic-pragmatism-moral-obligation/>

Panossian, R. (2002). The Past as Nation: Three Dimensions of Armenian Identity. Geopolitics. https://www.researchgate.net/publication/263751952_The_Past_as_Nation_Three_Dimensions_of_Armenian_Identity

Rutland, P. (1994). Democracy and nationalism in Armenia. *Europe-Asia Studies*, 46(5),
 მოდიფიკაცია: [Democracy and nationalism in Armenia: Europe-Asia Studies: Vol 46, No 5](#)

Steele, J. (1991). Georgians vote for independence from Moscow. The Guardian. მოძიებულია: <https://www.theguardian.com/world/2024/oct/30/archive-1991-georgians-vote-for-independence-from-moscow>

Swietochowski, T. (1999). Azerbaijan: Perspectives from the Crossroads. Central Asian Survey, 18(1), <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/713656170>

Tatikyan, S. (2025). Conditioning Peace on Constitutional Change: Sovereignty & Identity. EVN Report. მოძიებულია: <https://evnreport.com/politics/conditioning-peace-on-constitutional-change-sovereignty-identity/>

Teitel, R. (1994). Post-communist constitutionalism: A transitional perspective. მოძიებულია: https://digitalcommons.nyls.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=&httpsredir=1&article=1319&context=fac_articles_chapters

Верховный Совет СССР. (1990). Закон СССР от 3 апреля 1990 г. N 1409-I "О порядке решения вопросов, связанных с выходом союзной республики из СССР". მოძიებულია: <https://base.garant.ru/6335629/>

დანართი

ექსპერტული ინტერვიუს გზამკვლევი

ისტორიის ექსპერტი (ექსპერტი №1)

- **შეკითხვა 1:** 1990-იანების დასაწყისში საზოგადოებაში რამდენად ბუნებრივად იყო შემორჩენილი 1918-1921 წლების რესპუბლიკების მეხსიერება და რა როლი ითამაშეს იმდროინდელმა პოლიტიკურმა ლიდერებმა ამ ხსოვნის გააქტიურებაში?
- **შეკითხვა 2:** საქართველოს დამოუკიდებლობის აქტი საბჭოთა პერიოდს ძირითადად ოკუპაციად და სამართლებრივ ვაკუუმად განიხილავს. ისტორიული პერსპექტივიდან, როგორ აისახა 70-წლიანი სოციალური თუ ინსტიტუციური მეხსიერების ამგვარი შეფასება ახალი ეროვნული იდენტობის ფორმირებაზე?
- **შეკითხვა 3:** სომხეთის შემთხვევაში ვხედავთ, რომ წარსულის ტრავმები დამოუკიდებლობის პროცესში განსხვავებულად, უფრო მეტად ტერიტორიული კონსოლიდაციისკენ მიიძღრათ. თქვენი აზრით, რა ისტორიულმა ფაქტორებმა განაპირობა ეროვნული მოძრაობის აქტორების ასეთი მიდგომა?

პოლიტიკის მეცნიერების ექსპერტი (ექსპერტი №2)

- **შეკითხვა 1:** პოლიტიკური თვალსაზრისით, გარდამავალ პერიოდში რატომ იყენებენ ხოლმე მმართველი ლიდერები ისტორიულ ტრავმებსა და წარსულის სიმბოლოებს საკუთარი ძალაუფლების გასამყარებლად?
- **შეკითხვა 2:** 1991 წელს საქართველომ უარი თქვა საბჭოთა ინსტიტუტების ეტაპობრივ გარდაქმნაზე და წარსულთან სრული პოლიტიკური წყვეტის გზა აირჩია. როგორ აფასებთ ამ გადაწყვეტილების გავლენას 90-იანი წლების შიდაპოლიტიკურ პროცესებსა და სახელმწიფო მშენებლობაზე?
- **შეკითხვა 3:** ზოგადად, რამდენად მოქმედებს ახალი სახელმწიფოს შემდგომ სტაბილურობაზე ის ფაქტი, თუ რა გზით მოიპოვა მან თავდაპირველად დამოუკიდებლობა (მაგალითად, ძველ სისტემასთან რადიკალური დაპირისპირებით თუ ეტაპობრივი გამოსვლით)?